

KSIĘGA LICZB JAKO KOŃCOWY ETAP W REDAGOWANIU PIĘCIOKSIĘGU?

Janusz Lemański*

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Szczecin–Koszalin

Wstęp

Po burzliwej dyskusji lat dziewięćdziesiątych można dziś już odnieść wrażenie, że na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia uformował się w miarę spójny obraz procesu kształtowania się Pięcioksięgu. Jak zwykle w tego rodzaju badaniach nie sposób stwierdzić, że coś zostało już definitywnie rozstrzygnięte. Mamy bowiem nadal różniące się między sobą, odmienne modele dotyczące tego procesu. Faktem jest już jednak dzisiaj, że teoria czteroźródłowej kompilacji tego dzieła, tak jak rozumiał to J. Wellhausen oraz ci, którzy poprawiali jego założenia w późniejszym czasie, odeszła do lamusa. Choć nadal w badaniach nad Pięcioksięgiem powracają czasem klasyczne nazwy Jahwisty czy Elohisty, to zarówno samych autorów biblijnych określanych tym mianem, jak i czas ich działalności oraz cele, jakim służyła ich teologia, rozumie się już dziś zupełnie inaczej, niż pojmował to wspomniany J. Wellhausen oraz zwolennicy jego teorii¹. Spora

* Ks. dr hab. prof. Uniwersytetu Szczecińskiego Janusz Lemański, profesor Katedry Pisma Świętego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego. Adres: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, 71-459 Szczecin, ul. Papieża Pawła VI nr 2; e-mail: lemanski@koszalin.opoka.org.pl.

¹ B.A. Levine, *Numbers 1–20* (AB 4), New York 1993, s. 48–50; E.W. Davies, *Numbers* (NCBC), Grand Rapids 1995, s. XLV–LI; L. Schmidt, *Das 4. Buch Mose Numeri. Kapitel 10, 11–36, 13* (ATD 7.2), Göttingen 2004, s. 2–10; por. również H. Seebass, *Zum Stand der Pentateuchforschung. Das Buch Numeri*, w: F. García Martínez, E. Noort (red.), *Perspectives in the Study of the Old Testament and Early Judaism* (VT.S 73), Leiden–Boston 1998, s. 109–121.

część badaczy próbuje się jednak wyzwolić z tego schematu, bądź podejmując się analizy poszczególnych części księgi (na przykład perykopa o Bileamie z Lb 22–24² czy Lb 13–14³), bądź tłumacząc jej powstanie w kontekście ogólnej struktury Pięcioksięgu⁴.

Mając na uwadze historię redakcji Pięcioksięgu, należy przede wszystkim zauważyć, że powstanie najstarszych kompilacji tradycji religijnych Izraela przesunięto we współczesnych badaniach kilka wieków w dół w stosunku do datacji z tradycyjnej koncepcji czterech dokumentów/źródeł. Nadal toczy się jednak spór o to, kto dokonał połączenia tradycji patriarchalnych z tradycją Exodusu: autorzy kapłańscy czy niekapłańscy?⁵ Stawia się pytanie o to, co należy zaliczyć do tradycji kapłańskiej, a co potraktować jako dalsze etapy w rozwoju teologii wypracowanej przez to środowisko⁶. Jaki był zakres kolejnych redakcji w materiale przypisywanym P?⁷ Wreszcie: co uznać za końcową redakcję i czy były jeszcze późniejsze od niej interwencje w tekście?⁸ Ostatnie z tych pytań wiąże się w sposób szczególny z badaniami nad powstaniem Księgi Liczb⁹. Wielu

² Tak już W. Gross, *Bielam. Literar- und formkritische Untersuchung der Prosa in Num 22–24* (STANT 38), München 1974; H. Rouillard, *La pericope de Balaam (Nombres 22–24). La prose et les „oracles”* (EtB.NS 4), Paris 1985.

³ N. Rabe, *Vom Gerücht zum Gericht. Revidierte Text- und Literarkritik der Kundschafterzählung Numeri 13.14 als Neuansatz in der Pentateuchforschung* (THLI 8), Tübingen–Basel 1994; O. Artus, *Études sur le livre des Nombres. Récit, Histoire et Loi en Nombres 13,1–20,13* (OBO 157), Fribourg–Göttingen 1997.

⁴ D.T. Olson, *The Death of the Old and the Birth of the New. The Framework of the Book of Numbers and the Pentateuch* (BJSt 71), Chicago 1985; M. Douglas, *In the Wilderness. The Doctrine of Defilement in the Book of Numbers* (JSOT.S 158), Sheffield 1993.

⁵ T.B. Dozeman, K. Schmid (red.), *A Farewell to the Yahwist? The Composition of the Pentateuch in Recent European Interpretation*, Atlanta 2006; K. Schmid, *Genesis and Exodus or Two Formerly Independent Traditions of Origin for Ancient Israel*, „Biblica” 93 (2012), s. 187–208; T. Römer, *Zwischen Urkunden, Fragmenten und Ergänzung. Zum Stand der Pentateuchforschung*, ZAW 124 (2013), s. 2–24.

⁶ Por. dyskusję w zbiorze artykułów poświęconych tej tematyce w: S. Shectman, J.S. Baden (red.), *The Strata of the Priestly Writings* (ATHANT 95), Zürich 2009; a także E. Blum, *Pentateuch – Hexateuch – Enneateuch? Or: How Can One Recognize a Literary Work in the Hebrew Bible?*, w: T.B. Dozeman, T. Römer, K. Schmid (red.), *Pentateuch, Hexateuch, or Enneateuch? Identifying Literary Work in Genesis Through Kings* (SBL AIL 8), Atlanta 2011, s. 43–71.

⁷ J. Lemański, *Księga Rodzaju, rozdziały 1–11* (NKBST 1), Częstochowa 2013, s. 61–66.

⁸ Takie zakładał na przykład Ch. Levin, *Der Jahwist*, Göttingen 1993.

⁹ Por. między innymi M.A. Christian, *Openness to the other Inside and Outside of Numbers*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008, s. 579–608; F. García López, *La place du Lévitique et des Nombres dans la formation du Pentateuque*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers*, (BETL 215), Leuven 2008, s. 80–81.

badaczy uważa bowiem, że druga jej część (Lb 26–36) ma w znacznej mierze charakter postredakcyjny¹⁰. Przyglądając się aktualnym badaniom nad powstaniem tej części obecnego Pięcioksięgu, należy najpierw zauważyć, że istnieje względny konsensus dotyczący tego, iż w pierwszej fazie redagowania zakładano powstanie Hexateuchu, czyli kompozycji składającej się z sześciu ksiąg (Rdz–Joz)¹¹ i dopiero w późniejszym czasie przeredagowano całość w kompozycję określaną mianem Enneateuchu (Rdz–2Krl)¹², wyodrębniając w niej i nadając szczególną pozycję tak zwanemu Pięcioksięgowi (Torze)¹³. Jakie były skutki tej redakcji¹⁴ dla aktualnej, kanonicznej wersji Księgi Liczb? Odpowiedź na to pytanie spróbujemy znaleźć w niniejszym artykule.

1. Problem nazwy

Księga Liczb to odpowiednik grecko-lacińskiego tytułu *Arithmoi/Numeri*. Według jednego z nurtów tradycji żydowskiej księgę tę można jednak określić

¹⁰ Tak na przykład postulujący istnienie tzw. teokratycznej edycji Pięcioksięgu R. Achenbach, *Die Vollendung der Tora: Studien zur Redaktionsgeschichte des Numeribuch im Kontext von Hexateuch und Pentateuch* (BZABR 3), Wiesbaden 2003. Ostatnio podobnie, choć ze wskazaniem na korekty dokonane przez P, również R. Albertz, *A Pentateuchal Redaction in the Book of Numbers? The Late Priestly Layers of Num 25–36*, ZAW 125 (2013), s. 220–233.

¹¹ T. Römer, M.Z. Brettler, *Deuteronomy 34 and the Case of the Priestly Hexateuch*, JBL 119 (2000), s. 401–419, zwłaszcza s. 409–416; E. Otto, *Pentateuch*, w: H.D. Betz i inni (red.), *RGG (Religion in Geschichte und Gegenwart)*, t. 6, Tübingen 2003, s. 1099–1102.

¹² K. Schmid, *Buchtechnik und sachliche Prolegomena zur Enneateuchfrage*, w: M. Beck, U. Schorn (red.), *Auf dem Weg zur Endgestalt von Genesis bis II Regum* (BZAW 370), Berlin–New York 2006, s. 1–14.

¹³ A. Fantalkin, O. Tal, *The Canonization of the Pentateuch: When and Why?*, part 1–2, ZAW 124 (2012), s. 1–18, 201–210. Por. też zbiór artykułów poświęconych tej kwestii: G.N. Knoppers, B.M. Levinson (red.), *The Pentateuch as Torah. New Models for Understanding Its Promulgation and Acceptance*, Winona Lake 2007.

¹⁴ Stosowane we współczesnej dyskusji określenia „redaktor”, „edytor”, „kompilator”, „autor”, „recenzent” również budzą kontrowersje. J. Van Seters [*An Ironic Circle: Wellhausen and the Rise of Redaction Criticism*, ZAW 115 (2003), s. 487–500; *The Redactor in Biblical Studies: A Nineteenth Century Anachronism*, JNSL 29 (2003), s. 1–9; *The Edited Bible. The Curious History of the “Editor” in Biblical Criticism*, Eisenbrauns–Winona Lake 2006] postuluje odrzucenie terminów „redakcja” i „redaktor” i stosowanie w zamian zwrotu *Ancient Historiography*. Propozycja ta wynika jednak z założeń przyjętych przez tego badacza odnośnie do sposobu, w jaki kształtowała się literacka wersja tradycji zawartych w Pięcioksięgu. Obiekcje w zakresie tej propozycji por. J.L. Ska, *A Plea on Behalf of the Biblical Redactors*, StTh 59 (2005), s. 4–18 = *The Exegesis of the Pentateuch* (FAT 66), Tübingen 2009, s. 232–245. *Status quaestionis* w tej dyskusji omawia też M.A. Christian, dz. cyt., s. 581–605; I. Cardellini, *Numeri 1, 1–10, 10*, Milano 2013, s. 37–38.

także mianem *hōmeš happēqqûdīm* – „czwarta” (księga Tory), „poddani musztrze” (m. *Yoma* 7,1; m. *Menach* 4,3)¹⁵. Określenie to odzwierciedla nasuwające się po lekturze księgi wrażenie, że zawarty tu opis ma charakter militarny i przypomina rodzaj marszu wojskowego. Część badaczy uważa nawet, że ze względu na taki właśnie charakter księgi można ją podzielić na dwie zasadnicze części: przygotowanie planu marszu (Lb 1,1–10,10) i jego wykonanie (Lb 10,11–36,13)¹⁶. Późniejsza tradycja żydowska stosuje jednak częściej jeszcze inne określenie: *b^emidbar* – „na pustyni”, gdyż większość przedstawionych tu wydarzeń rozgrywa się w takiej właśnie scenerii. Nie jest to jednak – jak można by oczekiwać – pierwsze, ale dopiero piąte słowo w pierwszym zdaniu tego dzieła. Czasem więc – trzymając się zasady przyjętej w przypadku pierwszych czterech ksiąg Tory, używa się również nazwy opartej na pierwszych słowach: *wajjēdabbēr* – „i powiedział” (por. Raszi, komentarz do Wj 38,26). Księga zawiera jednak również szereg informacji natury statystycznej i to one prawdopodobnie zadecydowały o jej aktualnej nazwie. Chodzi nie tylko o dwa spisy ludności (Lb 1; 26), które dość zasadniczo różnią się od siebie, ale i o wiele innych wyliczeń, na przykład sumy ofiar złożonych przez przywódców plemion (Lb 7), czasu służby lewitów (Lb 4,3; 8,24), liczby dni potrzebnych na oczyszczenie (Lb 19,12), liczby zwierząt przeznaczonych na ofiary przy okazji świąt (Lb 28; 29) czy podziału łupów (Lb 31,32–47).

2. Problem struktury

Również podział strukturalny księgi nie jest sprawą łatwą. Większość badaczy kieruje się dziś kryteriami geograficznymi i bierze pod uwagę trzykrotną zmianę scenerii, w której rozgrywają się opisywane wydarzenia: Synaj (Lb 1,1–10,10), wędrówka po pustyni (40 lat – 40 stacji; por. Lb 33) do Kadesz-Barnea (Lb 10,11–20,13), Moab – podbój Transjordanii i przygotowania do wejścia na zachodni brzeg Jordanu (Lb 20,14; 36,13)¹⁷. Problem jednak w tym, że egzegeci różnią się w kwestii granic poszczególnych części. M. Noth zaczyna drugą część

¹⁵ J. Milgrom, *Numeri, Book of*, w: D.N. Freedman (red.), *ABD (The Anchor Bible Dictionary)*, t. 4, New York 1992, s. 1146.

¹⁶ R.P. Knierim, *The Book of Numbers*, w: tenże (red.), *The Task of the Old Testament Theology. Substance, Method, and Cases*, Grand Rapids 1995, s. 380–388. Por. też tenże, *The Book of Numbers*, w: E. Blum, C. Macholz, E. Stegemann (red.), *Die hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte*. FS. R. Rendtorff, Neukirchen-Vluyn 1990, s. 155–163.

¹⁷ J. Milgrom, dz. cyt., s. 1146; E.W. Davies, *Numbers*, s. LI.

w Lb 11,1 i kończy w Lb 22,13¹⁸. L. Schmidt kończy część drugą na rozdziale 21 i rozpoczyna część trzecią od Lb 22,1, wskazując na informację o dotarciu na stopy Moabu¹⁹. Podobnie czyni H. Seebass, zaliczając jednak Lb 22,1 do środkowej części²⁰. P.J. Budd proponuje z kolei podział tematyczny: kontynuacja wspólnoty na Synaju (Lb 1,1–9,14), podróż (Lb 9,15–25,18), przygotowania do osiedlenia się w Kanaanie (Lb 26,1–35,34)²¹.

Cytowany już R.P. Knierim wychodzi od preferowanego przez większość badaczy podziału trzyczęściowego i zauważa, że nie ma w zasadzie żadnych formalnych wskazówek uzasadniających wyróżnienie drugiej części księgi. Moab jest, jego zdaniem, w zasadzie drugim etapem pobytu na pustyni po opuszczeniu Synaju. Stąd też proponuje podział na dwie części: Lb 1,1–10,10 i 10,11–36,13. Motywem jest tu, wspomniany już, charakter militarny dzieła. Przygotowania z Lb 1,1–10,10 mają cechy organizowania się na sposób wojskowy i nie dotyczą jednego tylko etapu dalszej wędrówki, ale całej drugiej części, stąd dwa motywy (plan i jego wykonanie) pozwalają na proponowaną przez niego strukturę dwuczęściową. J.L. Ska podejmuje tę propozycję, ale uważa, że należy ją nieco zmodyfikować i dokonać podpodziału drugiej części²². Można tu bowiem wyróżnić dwie sekcje: Izrael zaczyna marsz na Synaju i wędruje w kierunku Ziemi Obiecanej, a potem zaczyna podbój tego terytorium w Transjordanii. Jego zdaniem kampania militarna w drugiej części nie jest dokładnie taka sama. Czasowniki opisujące fakt, że Izrael zdobył terytorium i się na nim osiedlił, pojawiają się dopiero w Lb 21,21–26, w opowiadaniu o wojnie z Sichonem, królem Amorytów (por. Lb 21,24.25.31). Dopiero od tego momentu opowiadania autor biblijny skupia się na temacie podboju (por. czasownik *jrš* – „podbijać” w w. 24). W konsekwencji J.L. Ska proponuje następujący podział:

1. Przygotowanie kampanii (Lb 1,1–10,10).
2. Wykonanie planu (Lb 10,11–36,13):
 - a) wędrówka przez pustynię (Lb 10,11–21,20);
 - b) początek podboju (Lb 21,21–36,13).

¹⁸ M. Noth, *Das vierte Buch Mose. Numeri* (ATD 7), Göttingen 1966, s. 73.

¹⁹ L. Schmidt, dz. cyt., s. 1. Tak już T.R. Ashley, *The Book of Numeri* (NICOT), Grand Rapids 1993, s. 2.

²⁰ H. Seebass, *Numeri 22,2-36,13* (BK IV/3), Neukirchen-Vluyn 2007, s. 1, dzieląc dodatkowo środkową część na trzy sekcje: 10,11–15,31//15,32–19,22//20,1–22,1.

²¹ P.J. Budd, *Numbers* (WBC 5), Waco 1984, s. XVII.

²² J.L. Ska, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, Roma 1998, s. 49–50.

Inną jeszcze szeroko dyskutowaną propozycję dwuczęściowego podziału księgi sugeruje D.T. Olson²³. Jego zdaniem kryterium takiego podziału wyznaczają dwa spisy ludności, o których mowa w Lb 1 i 26. Zwrot „czterdzieści lat na pustyni” stanowi element przejścia od starej generacji Izraelitów (pokolenie Exodusu) do nowej (pokolenie podboju). Proponowany podział w związku z tym wygląda następująco: Lb 1–25//26–36. Po przygotowaniach do wymarszu (Lb 1–10) Izraelici ruszają w drogę i od razu zaczynają się buntować (Lb 11–12), co swój klimaks znajduje w wydarzeniach związanych z misją wywiadowców (Lb 13–14). W tym momencie pokolenie Wyjścia zostaje odrzucone i skazane na śmierć na pustyni. Dalsza część księgi opowiada o kolejnej serii buntów (Lb 16–17; 20–21; 25) i śmierci większości tego pokolenia. Bóg daje jednak w międzyczasie (Lb 15; 21: militarne zwycięstwa) nadzieję na przyszłość. A klimaks tego motywu znajduje się w opowiadaniu o Balaamie i jego błogosławieństwie udzielonym Izraelowi (Lb 22–24). Ostatecznie reszta starego pokolenia Izraelitów podnosi kolejny bunt i zostaje wytracona (Lb 25). Druga lista związana z kolejnym spisem ludności, oprócz kilku formalnych podobieństw do pierwszej (por. Lb 1,2–3 i 26,2; Lb 1,2–3 i 26,57–62), wykazuje zarazem istotne różnice. Nie ma tu już liczby tych, których spisano za pierwszym razem i wspomina się z tego pokolenia tylko dwóch wiernych wywiadowców (Jozuego i Kaleba; por. Lb 26,63–65 i 14,26–35). W drugiej części zmienia się też ton opowiadania. Bardziej niż bunt i śmierć dominuje tu życie i nadzieja. Nie opowiada się o śmierci żadnego Izraelity, a kontrowersje znajdują zawsze swoje pokojowe rozwiązanie (Lb 27,1–11; 31,14–15; 32,7–42). Historia nowego pokolenia zaczyna się u wrót Ziemi Obiecanej (por. Lb 1,1: pośrodku pustyni Synaj; Lb 26,3: Moab nad Jordanem). Drugi etap ma swoją inkluzję (Lb 27/36: dyskusja nad prawem dziedziczenia ziemi przez córki Selofchada).

Propozycja ta ma jednak swoich przeciwników²⁴. Choć zawiera ona w sobie, jak to określa E.W. Davies, wiele *illuminating insights*, to jednak nie można przyjąć, że decydujący przełom dokonuje się właśnie w Lb 26. W pierwszej części także nie brak atmosfery pełnej optymizmu i nadziei. Do takich pozytywnych akcentów należą zwycięstwa militarne pokolenia Exodusu (Lb 21,1–3.21–32.33–35), błogosławieństwo Balaama (Lb 23,7nn; 18nn; 24,3nn; 15nn).

²³ Poza cytowanym już *The Death of the Old and the Birth of the New*; porównaj również D.T. Olson, *Numbers, Book of*, w: T.D. Alexander, D.W. Baker (red.), *DOTP (Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Dovners Grove–Leicester 2003, s. 611–618.

²⁴ E.W. Davies, *Numbers*, s. LII–LIII; L. Schmidt, *Das 4. Buch Mose Numeri...*, s. 1.

Z drugiej strony śmierć na pustyni jest możliwa także dla drugiego pokolenia (Lb 32,14–15), podobnie jak miało to miejsce w przypadku pierwszego (por. Lb 14,28–30). Tak więc zdecydowana większość badaczy preferuje dziś kryterium geograficzne²⁵.

3. Różnorodna treść księgi

Kolejny problem to próba odczytania przesłania księgi w jeden koherentny sposób. Napotyka ona bowiem wiele trudności, gdyż tematyczne połączenia niektórych perykop czasem są bardzo luźne²⁶. W zasadzie jest tylko jeden zasadniczy temat, który tworzy nić przewodnią dla całego dzieła: wędrówka Izraela ku Ziemi Obiecanej²⁷. Uderzający jest w tej księdze także charakterystyczny układ tekstów. Przeplatają się tu narracja (N) i legislacja (L): Lb 1–4 (N); 5–6 (L); 7–9 (N); 10,1–10 (L); 10,11–14,45 (N); 15 (L); 16–17 (N); 18–19 (L); 20–27 (N); 28–30 (L); 31,1–33,49 (N); 33,50–36,13²⁸. Generalnie prawa przeważają w sekcji związanej z pobytem na Synaju (Lb 1,1–10,10), w Kadesz (Ln 15.18–19) i na stepach Moabu (Lb 28–30.34.36), zaś narracja w sekcji związanej z wędrówką po pustyni. Nie jest to jednak regułą, gdyż niektóre wydarzenia związane z naratywnym stylem wypowiedzi mają miejsce podczas postoju (Lb 13–14; 16–17; 31–32). Także niektóre prawa przekazywane są w stylu narratywnym (Lb 9,1–14: Pascha; Lb 15,32–36: zbieranie drewna; Lb 27,1–11: córki Selofchada)²⁹. Z tego też względu niektórzy badacze oprócz tekstów narratywnych i legislacyjnych wyróżniają dodatkowo teksty mieszane: prawa wprowadzone poprzez narracje (Lb 9,6–14) lub opowiadania stylizowane na akty prawodawcze (Lb 1,3–4; 5,1–4; 9,1–5)³⁰. Styl ten jest typowy dla P, gdzie zawsze trudno jest odróżnić wyraźną

²⁵ Trzeba jednak odnotować, że ma ona jednak także swoich zwolenników; por. T. Römer, *Numeri*, w: T. Römer i inni (red.), *Guida di lettura dell'Antico Testamento*, Brescia 2007, s. 183–185.

²⁶ E.W. Davies, *Numbers*, s. LIII: „Any attempt to trace a coherent plan in Numbers is inevitably frustrated by the presence of a large number of disconnected units”.

²⁷ D.J.A. Clines, *The Theme of the Pentateuch* (JSOT.S 10), Sheffield 1984 (reprint z 1978 roku), s. 53–60.

²⁸ J. Milgrom, dz. cyt., s. 1147; M. Douglas, *Nel deserto. La dottrina della contaminazione nel libro dei Numeri*, Bologna 2001, s. 139–169.

²⁹ J. Milgrom, dz. cyt., s. 1147–1148.

³⁰ L. Buis, *Le livre des Nombres* (CE 78), Paris 1992, s. 6.

granicę pomiędzy narracją i prawem³¹. Całość pomyślana jest jednak tak, aby stworzyć wrażenie nieustannej komunikacji Mojżesza z JHWH³². Nie można w końcu przeoczyć faktu, że liczba zastosowanych w Księdze Liczb gatunków literackich jest znacznie większa niż w innych księgach. Oprócz tekstów narracyjnych (Lb 4,1–3), pojawiają się tu fragmenty poetyckie (Lb 21,17–18), protracta (Lb 24,3–9), wyrocznie (Lb 15,32–36), pieśni zwycięstwa (Lb 21,27–30), modlitwy (Lb 12,13), błogosławieństwa (Lb 6,24–26), paszkwile (Lb 22,22–25), listy dyplomatyczne (Lb 20,14–19), prawa cywilne (Lb 27,1–11) i kultowe (Lb 15,22–25), listy spisowe (Lb 26,1–5), fragmenty archiwów (Lb 7,10–88), itineraria (Lb 33,1–49).

Pierwsza część (Lb 1,1–10,10) opisuje przygotowania do tej wędrówki w ostatnim momencie pobytu u stóp Synaju³³. Odniesienia chronologiczne pozwalają na przeniesienie perspektywy od wyjścia z Egiptu (Lb 1,1) po konsekrację sanktuarium (Lb 7,1; por. Wj 40,17) i celebrację Paschy (Lb 9,1–5; por. Wj 12–13). Odniesienia te mają jednak raczej charakter scenograficzny. Opis pozwala stworzyć scenę, na którą następnie wchodzi najważniejsi aktorzy. Ten sposób opowiadania także jest typowy dla szkoły kapłańskiej³⁴. Lb 1–4 opisuje, jak oddziały Izraelitów, które wyszły z Egiptu (por. Wj 6,26; 12,41.51: *šeba 'ôt*, teraz organizują się na wzór obozu wojskowego. (Lb 1–2). W tym celu czyniony jest spis wszystkich członków i ich przynależność do poszczególnych plemion (Lb 1). Na każdym boku sanktuarium znajduje się jedno z głównych plemion i dwa inne po jego obu stronach. Pomiędzy tymi plemionami i Namiotem Spotkania znajdują się kapłani z linii Aarona i lewici (Lb 3–4). Kolejna sekcja zawiera różne prawa (Lb 5,1–6,21) i tylko pierwszy ich zbiór (Lb 5,1–4) ma względne odniesienie do poprzednich rozdziałów. Na końcu tej sekcji znajduje się błogosławieństwo (Lb 6,22–27). Jest ono jednym z najbardziej sugestywnych tekstów w całym Pięcioksięgu. Podkreśla przede wszystkim obecność Boga pośród Izraela i ukazuje kapłanów w roli mediatorów przekazujących Jego błogosławieństwo ludowi. Zna-

³¹ F. García López, *Narración y ley en los escritos sacerdotales del Pentateuco*, EstB 57 (1999), s. 271–287.

³² Lb 1,1; 2,1; 3,1.5.11.14.40.44; 4,1.17.21; 5,1.5.11; 6,1.22; 7,4; 8,1.5.23; 9,1.9; 10,1; 11,16.23; 12,4; 13,1; 14,11.20.26; 15,1.17.37; 16,20; 17,1.9.16; 18,1.8.25; 19,1; 20,7.12.23; 21,8.34; 25,4.10.16.19; 26,52; 27,6.12.18; 28,1; 31,1.25; 34,1.16; 35,1.9 (w Księdze Wyjścia ta sama formuła pojawia się 63 razy).

³³ W następującej dalej prezentacji opieramy się zasadniczo na opracowaniu: F. García López, *Il Pentateuco*, Brescia 2004, s. 207–222.

³⁴ B.A. Levine, *Numbers 1–20*, s. 279.

leżiska archeologiczne (dwa srebrne amulety z VII/VI wieku)³⁵ potwierdzają, że formuła tego błogosławieństwa jest znacznie starsza niż obecny, (post-)kapłański kontekst, w którym się znalazło. Być może oryginalnie znajdowało się ono bezpośrednio po Kpł 9,22 (Aaron jako pierwszy błogosławi lud na pustyni).

Lb 7–8 zawiera opis pierwszych ofiar oraz normy postępowania przeznaczone dla lewitów. Po konsekracji sanktuarium i kapłanów (Lb 7,1; por. Wj 40; Kpł 8) wprowadza się temat ofiar (Lb 7,2–11), składanych kolejno, zgodnie ze znaczeniem poszczególnych plemion, przez ich przywódców (Lb 7,12–83). Podsumowanie (Lb 7,84–88) tych ofiar podkreśla hojność ofiarodawców i przypomina podobną postawę prezentowaną wcześniej względem materiałów złożonych w darze na budowę Namiotu Spotkania (por. Wj 35,4–29). Przepis z w. 89 jest dodatkiem do tekstu i przywołuje obietnicę z Wj 25,22. W dalszej części następuje opis świecznika (Lb 8,1–4; por. Wj 25,31–40; 37,17–24), z akcentem położonym na to, że został użyty zgodnie z nakazem JHWH (Lb 8,3), oraz podjęte zostają przepisy (por. Lb 3,5–13; Wj 29,1–33; Kpł 8) dotyczące konsekracji lewitów. Akcentuje się tym razem różnicę pomiędzy kapłanami (Kpł 8,6–12: namaszczenie) i lewitami (Lb 8,6–7.15.21: oczyszczenie), podkreślając jednak raz jeszcze potrzebę czystości rytualnej.

Lb 9,1–10,10 dotyczy obchodów Paschy na pustyni Synaj. Odbywają się one dokładnie w rocznicę wyjścia Izraelitów z Egiptu, gdzie święto to było celebrowane po raz pierwszy (Lb 9,1; por. Joz 5,10–12: kolejne obchody Paschy już w ziemi Kanaan)³⁶. Przy tej okazji podane zostają normy postępowania w przypadku tych, którzy ze względu na skażenie nieczystością spowodowaną kontaktem z ciałem zmarłego nie mogą uczestniczyć w celebracji (Lb 9,6–14; por. Kpł 7,20–21). W końcu narracja powraca do motywu obłoku (Lb 9,15–23; por. Wj 40,34–38), który spoczywa na Namiocie Spotkania. Tym razem pomija się jednak rolę osłony, jaką pełni on dla schodzącej do Namiotu Chwały JHWH, podejmując jedynie temat prowadzenia Izraelitów podczas marszu. Ostatnia sekcja (Lb 10,1–10) wprowadza motyw trąb dających sygnał do wymarszu społeczności, zorganizowanej już na wzór militarny.

³⁵ A. Yardeni, *Remarks on the Priestly Blessing on Two Ancient Amulets from Jerusalem*, VT 41 (1991), s. 176–185.

³⁶ Por. M. Nobile, *Les quatre Pâques dans le cadre de la rédaction finale de Gen-2 Rois*, w: C. Brekelmans, J. Lust (red.), *Pentateuchal and Deuteronomistic Studies. Papers Read at the XIIIth IOSOT Congress Leuven 1989* (BETL 94), Leuven 1990, s. 191–196.

Centralna sekcja (Lb 10,11–21,35) opowiada o opuszczeniu Synaju (Wj 19,1–2; Lb 10,11–12) i marszu przez pustynię aż po stopy Moabu (Lb 22,1). Rozpoczynająca ten etap inwokacja Mojżesza (Lb 10,35) znajduje swoje echo w zwyczajstwie odniesionym nad królami Sichonem i Ogiem (Lb 21,21–35), tworząc rodzaj inkluzji dla całej centralnej części. Ten zabieg literacki ma także swoje znaczenie teologiczne, gdyż podkreśla rolę JHWH w ostatecznym sukcesie Izraela. Naród Wybrany znajduje się teraz na progu Ziemi Obiecanej. Ton drugiej części nie jest już tak pozytywny jak pierwszej. Dominuje tu motyw buntu, kary i śmierci. Narzekania ludu otwierają (Lb 11,1–3) i zamykają tę część Księgi Liczb (Lb 21,5–9). Podstawowy schemat wygląda następująco: trudności i lament (Lb 11,1a; 12,1–3; 14,1–4; 17,6; 20,2–5; 21,5); reakcja ze strony JHWH i kara (Lb 11,1b; 12,4–10; 14,11–12; 17,9–10; 20,6); wyrażenie żalu i wstawiennictwo Mojżesza (Lb 11,2; 12,11–13; 14,13–19[40]; 17,11–15; 20,7; 21,8a); skuteczność tej interwencji (Lb 11,2b; 12,14; 14,20; 17,15; 20,7–11; 21,8b–9). Mając na uwadze zmiany scenerii, można stwierdzić, że środkowa część księgi rozgrywa się podczas przemieszczania się w trzech etapach: z Synaju na pustynię Paran (Lb 10,11–12,16); Kadesz i okolice (Lb 13,1–20,13); z Kadesz (-Barnea) na stopy Moabu (Lb 20,14–21,35). Lokalizacja Kadesz na Synaju jest niepewna. Czasem mówi się, że znajduje się ono na pustyni Paran (Lb 13,26), innym razem, że na pustyni Sin (Lb 20,1; 27,14). W każdym razie Izraelici spędzili tu sporo czasu (por. Pwt 1,46). Stąd wysłano wywiadowców do Kanaanu (Lb 13–14), tu umarła Miriam (Lb 20,1), a Mojżesz przekroczył nakaz Boży (Lb 20,2–13). Poza Synajem jest więc to jedno z najważniejszych miejsc na trasie wędrówki i wielu badaczy, począwszy od J. Wellhausena, sugerowało, że tu właśnie należy szukać źródeł alternatywnej tradycji wyjaśniającej podwójne nazewnictwo: Synaj/Horeb³⁷. Hipoteza ta jednak nie jest dziś zbyt popularna z braku wystarczających argumentów, które mogłyby ją uzasadnić³⁸. Centralna część księgi pokazuje naród wybrany w trakcie wędrówki. Jego życie i śmierć (wybawienie lub kara) są częścią doświadczenia drogi, jaką odbywa on z Bogiem. Pustynia jest dobrym miejscem, aby nauczyć się, co to znaczy „iść z JHWH” (por. Mi 6,8). Bóg towarzyszy swemu ludowi, opiekuje się nim i nim kieruje, nie pozbawiając go jednak wolnego wyboru. Tym samym nakłada nań (współ-)odpowiedzialność za wszystko, co może się zdarzyć.

³⁷ W.H. Schmidt, *Exodus, Sinai und Mose* (EdF 191), Darmstadt 1983, s. 106–109; J. Blenkinsopp, *Il Pentateuco*, Brescia 1996, s. 160–161.

³⁸ A. Reichert, M. Görg, *Kadesch*, w: B. Lang, M. Görg (red.), *NBL (Neues Bibel-Lexikon)*, t. 2, Zürich–Düsseldorf 1995, s. 421–423.

Z powodu grzechów i niewiary stare pokolenie znajdzie podczas tej wędrówki grób na pustyni, a do ziemi obiecanej wejdzie tylko nowe pokolenie (nie licząc Jozuego i Kaleba).

Etap marszu rozpoczyna wędrówka z Synaju na pustynię Paran (Lb 10,11–12,16). Trzy dni drogi (Lb 10,33) z Synaju korespondują z informacją z Wj 15,22. Pierwsza część marszu (Lb 10,11–28) przypomina procesję odbywającą się zgodnie z zaleceniami z Lb 2–3 i akcentem położonym na rolę obłoku (Lb 10,12). Lb 10,29–36 wydaje się pochodzić z innej tradycji, gdyż tym razem opowiada się o poszukiwaniu lokalnego przewodnika, który znałby pustynię. Lb 10,33–36 wydają się ją jednak korygować, przywracając rolę przewodnika Arce Przymierza i obłokowi reprezentującym JHWH³⁹.

Pozytywny oraz wędrującego przez pierwsze trzy dni Izraela zakłóca seria buntów (Lb 11–12). Otwiera ją epizod z Lb 11,1–3. W Lb 11,4–35 powracają w alternatywnej formie tradycje o mannii i przepiórkach (por. Wj 16)⁴⁰ i inwesturze starszych (Wj 18) oraz opowiada się o prorockiej legitymizacji Eldada i Medada. Kolejny epizod o wydzwieku profetycznym to przypadek buntu Aarona i Miriam (Lb 12,1–16). Tym razem chodzi o ograniczenia funkcji prorockiej względem oficjalnego przywództwa Mojżesza (por. Lb 12,2)⁴¹. Urząd Mojżesza (brata buntowników) jest jednak nadrzędny (Lb 12,7–8), a kara, jaka spotyka Miriam, podkreśla ciężar gatunkowy popełnionego grzechu.

Kolejny etap rozgrywa się w Kadesz i jego okolicach (Lb 13,1–20,13). Pojawia się rozbieżność celów. JHWH jest gotowy, aby ofiarować ziemię obiecaną Izraelitom (Lb 13,2), a oni pragną powrócić do Egiptu (Lb 14,4), okazując strach i niewiarę. Pomiędzy nimi uwydatniona jest postawa Mojżesza, który najpierw wstawia się za ludem (Lb 14,13–19), a następnie przeciwstawia się próbie wejścia do Kanaanu bez wyraźnej zgody Boga (Lb 14,41–42). Scenografia pozwala tu na wyróżnienie trzech zasadniczych epizodów: penetracja regionu, relacja wywiadowców i negatywna reakcja ludu (Lb 13,1–14,10), interwencja JHWH i wstawienictwo Mojżesza, aby uchronić lud przed karą (Lb 14,11–39) oraz próba podboju

³⁹ Por. analizę w: J. Lemański, *Arka Przymierza w dziejach narodu wybranego. Pomiędzy historią a teologią* (SiR 9), Szczecin 2006, s. 27–34.

⁴⁰ Por. analizę w: tenże, *Od manny na pustyni do manny ukrytej*, Szczecin 2006, s. 47–57, 91–94.

⁴¹ Na ten temat por. R.J. Burns, *Has the Lord Indeed Spoken Only Through Moses?* (SBL. DS 84), Atlanta 1987.

bez zgody JHWH zakończona klęską (Lb 14,40–45)⁴². Badacze⁴³ wyróżniają w tej sekwencji zdarzeń co najmniej trzy zasadnicze warstwy literackie. Przed- lub niekapłańska (często określana jako J) odzwierciedlałaby pamięć o częściowej tylko konkwiście i niechęci ludu do jej kontynuacji. Teologiczna interpretacja tej pamięci łączy się tu z opisem kary i klęską Izraelitów (Lb 13,17b–20.22–24.27–31; 14,1b.39–45). Uzupełnieniem tej wersji byłyby dodatki, deuteronomistyczny z okresu wygnania o wstawienniczej roli Mojżesza (Lb 14,11–25) oraz kapłański, w którym eksploracja Kanaanu rozciąga się na cały region i pogłębione zostają motyw narzekania i kary (Lb 13,1–17a.21.25–26.32–33; 14,1a.2–10.26–38). Lb 15 to zbiór różnych przepisów rytualnych: ofiary z produktów ziemi (ww. 1–16); pierwociny (ww. 17–21); ofiary ekspiacyjne na grzechy popełnione nieświadomie (ww. 22–26: wspólnota; ww. 27–31: jednostka); frędzle przy szatach (ww. 37–40). Zwieńczeniem rozdziału jest proklamacja, że JHWH wyprowadził Izraela z Egiptu (w. 41). Lb 16–18 dotyczą jednego tematu: prawa i obowiązków kapłanów i lewitów. Po buntach ludu teraz buntują się lewici, żądając dla siebie tych samych praw i przywilejów, które przysługują kapłanom. Za tą częścią księgi stoją pewnie liczne historyczne konflikty i rywalizacja różnych grup kapłańskich z okresu Drugiej Świątyni. W każdym razie w obecnej wersji JHWH potwierdza wybór Aarona i związanej z nim linii kapłańskiej oraz karę dla zbuntowanych lewitów.

W Lb 19 rozważa się *casus* jednego z najbardziej niebezpiecznych przykładów zaciągnięcia nieczystości rytualnej: kontakt z ciałem zmarłego. W takim przypadku zalecany jest rytuał obmycia wodą zmieszaną z popiołem ze spalonej czerwonej jałówki. Ten oryginalny sposób oczyszczenia ma wiele wspólnego z innymi przepisami kapłańskimi (por. Kpł 5,2; 11,8.24–25; 21,1–4.11; Lb 5,2; 6,6–12; 9,6–7.10–11), jednak nie do końca znajduje wyjaśnienie dla swej obecności w dzisiejszym kontekście.

W Lb 20 po informacji o śmierci Miriam (Lb 20,1) stwierdza się także, że również Mojżesz i Aron nie wejdą wraz z ludem do ziemi obiecanej (Lb 20,12). Śmierć Aarona następuje zaraz po tej zapowiedzi (Lb 20,24–26), zaś śmierć

⁴² Na temat interpolacji informacji o Arce i jej roli w ostatnim epizodzie (Lb 14,44b) por. J. Lemański, *Arka Przymierza...*, s. 34–37.

⁴³ G.W. Coats, *Rebellion in the Wilderness. The Murmuring Motif in the Wilderness Traditions of the Old Testament*, Nashville 1968, s. 155–156; P.J. Budd, dz. cyt., s. 140–164; A. Scharf, *Mose und Israel in Konflikt. Eine redaktionsgeschichtliche Studie zu den Wüstenerzählungen* (OBO 88), Freiburg 1990, s. 58–96, 149–160, 218–220; A.F. Cambell, M.A. O'Brien, *Sources of the Pentateuch*, Minneapolis 1993, s. 8–82, 153–155. N. Rabe (dz. cyt., s. 75–76) uważa, że tylko wersja kapłańska stanowi kompletne i koherentne opowiadanie.

Mojżesza jest później tylko antycypowana (Lb 27,12–14; por. Pwt 34). Epizod z wodą ze skały (Lb 20,1–13), który stanowi okazję do tych wypowiedzi, to wariant opowiadania z Wj 17,1–7. Różni obie wersje fakt, że obecnie Mojżesz i Aaron okazali brak wiary, co staje się przyczyną kary. Nie wynika jednak jasno z sekwencji zdarzeń, co dokładnie należy rozumieć poprzez ten brak wiary: pytanie skierowane przez nich do ludu (w. 9) czy raczej dwukrotne uderzenie w skałę (w. 11)?

W ostatnim etapie wędrówki celem jest dotarcie do Moabu (Lb 20,14–21,35). Kolejne narzekania i klęski ustępują tu stopniowo miejsca pierwszym zwycięstwom, otwierając w ten sposób perspektywę na przyszłość. Spotkanie Edomitów i Izraela (Lb 20,14–21) przebiega odwrotnie do tego, które miało miejsce pomiędzy ich antenatami: Jakubem i Ezawem (Rdz 32–33). Rezultaty obu spotkań są więc odmienne (por. Rdz 32,4–6 i Lb 20,14–21 oraz Pwt 2,1–8)⁴⁴. Śmierć Aarona (Lb 20,22–29) odsyła do wydarzeń z Meriba (por. Lb 20,2–13) i zarazem pozwala przedstawić jego następcę: Eleazara (zmiana pokoleniowa). Zwycięstwo Izraelitów w Horma (Lb 21,1–3; etymologia tej nazwy por. Joz 1,17: eksterminacja) także oznacza zmianę w stosunku do poniesionej w tym samym miejscu klęski (Lb 14,45). Zmieniła się jednak postawa ludu, w miejsce nieposłuszeństwa (Lb 14,40–44) powraca zaufanie i posłuszeństwo wobec JHWH (Lb 21,2–3). Epizod z węzami (Lb 21,4–9) ukazuje ekstremalne niebezpieczeństwo wynikające z nieposłuszeństwa i jest zapewne próbą rehabilitacji Mojżesza (por. 2 Krl 18,4)⁴⁵. Wąż miedziany nie ma jednak mocy sam z siebie, lecz dzięki woli Boga (por. Mdr 16,6–7; J 3,14–15). Nić przewodnią w Lb 21,10–20 stanowi seria toponimów, których identyfikacja jest sporna. Nie zmienia to jednak faktu, że scenerię stanowi tu terytorium Transjordanii. Poprzez odniesienie do rzeki Arnon, wprowadza się cytacje z „Księgi Wojen JHWH”⁴⁶. Wielu badaczy sugeruje, że chodzi tu o zbiór pieśni wojennych (por. Joz 10,12–13: „Księga Sprawiedliwego” [jšr] lub „Księga Pieśni” [šjr] przy założeniu, że chodzi o metatezę). Aluzja do b^e’ēr – „studnia” (w. 16) wprowadza z kolei następną pieśń (ww. 17–18). Wydarzenia wydają się więc osiągać moment zwrotny i Izrael wyśpiewuje pieśni na

⁴⁴ W. Oswald, *Die Revision des Edombildes in Numeri XX 14–21*, VT 50 (2000), s. 218–232.

⁴⁵ Na ten temat por. J. Lemański, *Mojżesz i Nehusztan (Lb 21,4–9; 2 Krl 18,4): Próba analizy historii jednej tradycji*, „Collectanea Theologica” 71 (2001) 4, s. 5–24; tenże, *Spojrzenie, które wymaga wiary (Lb 21,4–9)*, w: A. Paciorek i inni (red.), *Scripturae Lumen*, t. 2: *Krzyż Twój wielbimy*, Tarnów 2011, 13–32.

⁴⁶ D.L. Christensen, *Num 21,14–15 and the Book of the Wars of Yahweh*, CBQ 36 (1974), s. 359–360.

część JHWH (por. Wj 15). Przy okazji opowiadania o zwycięstwie nad Ogiem (Lb 21,21–35) cytuje się słowa JHWH (w. 34), które akcentują, że zwycięstwo jest efektem działania Boga na rzecz Izraela.

Ostatnia, trzecia część księgi (Lb 22–36) otwiera się i zamyka odniesieniem do stepów Moabu (Lb 22,1; 36,13). Wraz z przybyciem na to miejsce kończy się etap wędrówki przez pustynię. Stepy Moabu oznaczają tu przedśrodek ziemi obiecanej, urodzajny region na północ od Morza Martwego, po wschodniej stronie Jordanu, naprzeciwko Jerycha (por. Joz 4,13; 5,10). Spojrzenie narratora jest jednak retrospektywne. Zwrot „za Jordanem” (Lb 22,1) wskazuje bowiem, że znajduje się on już na zachodnim brzegu. Z tego punktu widzenia kolejny zwrot: „nad Jordanem” (Lb 36,13) pozwala sądzić, że nakazy i prawa, o których mowa w tej części, zostały przekazane właśnie tam.

Tradycja o Balaamie (Lb 22–24), wcześniej niezależna i pozabiblijna⁴⁷, została wkomponowana w narrację z Księgi Liczb, aby wykazać, jak sławny pogański prorok poddaje się woli JHWH i działa na rzecz narodu wybranego, realizując skutecznie Boże plany wobec niego (element redakcyjny por. Lb 22,2–4a)⁴⁸. Jego obraz jest tu, ogólnie mówiąc, pozytywny (Lb 22,18.20.38; 23,3.5.12.16.26; 24,13–14), choć nieco ironiczny (Lb 22,21–35). Negatywną rolę Balaama podczas odstępstwa w Baal-Peor (Lb 25) wskazuje natomiast autor wypowiedzi z Lb 31,16 (por. Lb 23,28). Tę niepewność co do oceny pogańskiego proroka odzwierciedlają także inne teksty (por. Pwt 23,5–6; Joz 13,22; 24,9–10; Mi 6,5; Ne 13,2). Zaskakuje w obecnym tekście koalicja Moabitów i Madianitów przeciwko Izraelowi (Lb 22,4.7; 25,1.6.17), gdyż tradycyjnie uchodzili za nieprzyjaciół (por. Rdz 36,35). Ponadto negatywna ocena tych ostatnich (Lb 25,16–18; 31) nie idzie w parze z ich generalnie pozytywną rolą w czasach Exodusu (por. Wj 2; 18; Lb 10,29–36).

W Lb 26–31 zawarte są dyspozycje odnośnie do przyszłego przejścia ziemi obiecanej. Po nowym spisie (Lb 26), zapowiedzi śmierci Mojżesza (Lb 27,12–14;

⁴⁷ J. Hoftijzer, G. van Kooij, *Aramaic Texts from Deir Alla*, Leiden 1976; J.A. Hackett, *The Balaam Text from Deir Alla* (HSM 31), Chico 1984; V. Sasson, *The Book of Oracular Vision of Balaam from Deir Alla*, UF 17 (1986), s. 283–309; J. Hoftijzer, G. van Kooij (red.), *The Balaam Text from Deir 'Alla Reevaluated: Proceeding of the International Symposium Held at Leiden 21–24 August 1989*, Leiden 1991.

⁴⁸ M.S. Moore, *The Balaam Traditions. Their Character and Development* (SBL.DS 113), Atlanta 1990; H.J. Zobel, *Bileam-Lieder und Bileam – Erzählung*, w: E. Blum, R. Blum (red.), *Die hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte*, FS. R. Rendtorff, Neukirchen-Vluyn 1990, s. 141–163; J.T. Greene, *Balaam and his Interpreters. A Hermeneutical History of the Balaam Traditions* (BJS 244), Atlanta 1992.

por. Pwt 34) i nominacji Jozuego na następcę Mojżesza (Lb 27,15–23) zaczyna się nowy etap w życiu narodu wybranego. Mojżesz przekazuje dyspozycje natury kultowej (Lb 28–29) i jurydycznej (Lb 27,1–11; 30). Pierwsze stanowią najpełniejszy i najbardziej systematyczny kalendarz liturgiczny w całej Biblii (por. Wj 23,14–17; 34,18–23; Pwt 16,1–17; Ez 45,18–46,15). Drugie rozwiązują *casus* specjalny związany prawem dziedziczenia. Według Pwt 21,15–17 dotyczyło ono jedynie męskich potomków, a wypadku ich braku stosowane było prawo lewiratu (Pwt 25,5–10). Analogicznie także prawo dotyczące ślubów (Lb 30) jest jedynym tego rodzaju przepisem w całej Biblii. Również Lb 31 ma cechy midraszu o charakterze jurydycznym. Opowiada się tu o klęsce poniesionej przez Madianitów, aby – korzystając z tej okazji – wprowadzić przepisy dotyczące sposobów oczyszczenia po bitwie (Lb 31,19–24) i podziale łupów (Lb 31,25–54). Cyfry w tym ostatnim przypadku są na wyrost, zwłaszcza że akcentuje się, iż nikt spośród Izraela nie zginął (Lb 31,49).

W Lb 32–36 opowiada się o początkowych przejęciach ziemi i rozlokowaniu się na niej pierwszych plemion. Po informacji o zajęciu Transjordanii (Lb 32) wylicza się etapy wędrówki przez pustynię (Lb 33,1–49)⁴⁹ i wydaje dyspozycje co do sposobu rozlokowywania się po wschodniej części Jordanu (Lb 33,50–34,29). Następnie definiuje się status plemienia Lewiego (Lb 35,1–8: miasta lewickie; Lb 35,9–34: miasta ucieczki). Całość zamyka ponowne rozpatrzenie statusu kobiet i ich praw do dziedziczenia (Lb 36; por. Lb 27,1–11).

Terytoria zdobyte w Zajordanii (Lb 21,21–35) przekazane zostają dwóm plemionom (Ruben i Gad: Lb 32,1–38; Manasses stanowi późniejszą interpolację: ww. 33.39–42). Opowiadanie pokazuje, jak pretensje i partykularne interesy pojedynczych plemion mogą stanowić problem dla całego ludu. Rozwiązanie tej kwestii akcentuje, że takie prywatne interesy mają prawo zaistnieć, ale ich rozstrzygnięcie zawsze musi być w zgodzie z Prawem Mojżeszowym i nie może wpływać na dobro ogółu.

⁴⁹ Liczba 40, jak było to już wspomniane, ma walor symboliczny (40 lat na pustyni). Warto jednak zauważyć, że 16 z 40 wyliczonych tu toponimów nie pojawia się w żadnym innym tekście Starego Testamentu, pozostałe zaś są trudne do lokalizacji. Nazwy z ww. 5–15 odpowiadają tym z Wj 12,37–19,2. Toponimy z ww. 18–30.41–47 mogą pochodzić z tradycyjnych tras przemierzanych przez karawany handlowe. Jedną z takich tras zawiera lista z asyryjskiego archiwum, na której znaleźć można wiele nazw podobnych do tych z Lb 33; por. G.I. Davies, *Wilderness Wanderings*, w: D.N. Freedman (red.), *ABD (The Anchor Bible Dictionary)*, t. 6, New York 1992, s. 912–914. Analizę toponimów por. B.A. Levine, *Numbers 21–36 (AB 4A)*, New York 2000, s. 514–522.

Ostatnie instrukcje legislacyjne wydają się uzupełniać luki w dotychczasowym prawie, choć nie brak tu także powtórzeń tradycyjnych ideałów (Lb 33,50–56, por. Pwt 7; 12). Granice Ziemi Obiecanej (Lb 34,1–12) nie pasują do żadnej z tradycji historycznych. Być może chodzi więc i tym razem o swego rodzaju ideał (por. Ez 48).

4. Specyfika teologiczna

Teologiczne przesłanie księgi wynika zasadniczo z jej uzupełniającej roli względem poprzednich części Pięcioksięgu. Stanowi ona bowiem drugą odsłonę marszu przez pustynię i zarazem teologiczno-literacki pomost pomiędzy Synajem i Moabem, a więc miejscem, gdzie rozgrywać się będą wydarzenia z Księgi Powtórzonego Prawa. Nie brak tu jednak także osobnych tematów, właściwych wyłącznie tej księdze. M. Douglas dochodzi do wniosku, że elementy konstytutywne, pozwalające na dostrzeżenie literackiej koherencji Księgi Liczb, stanowią fragmenty odzwierciedlające geopolityczną i społeczną sytuację Judy z okresu perskiego⁵⁰. Z tego względu kładzie się w niej nacisk na instytucje lewitów i kapłanów, przewodnictwo Mojżesza i Aarona, specjalne powiązania z JHWH poprzez zachowywanie przepisów dotyczących czystości rytualnej, rozmaitych uroczystości i nade wszystko religijne więzy, dla których zasadniczy punkt odniesienia stanowi centralne sanktuarium (Lb 1–4; 36). Z taką koncepcją – jak zauważa Horst Seebass – dają się pogodzić także odstające pod wieloma względami od pierwszej części księgi rozdziały 28–36⁵¹. W tej części, pod koniec, pojawiają się jednak także nowe, ważne tematy, jak podział ziemi (Lb 34), kwestia azylu i miast lewickich (Lb 35) oraz reguły dotyczące przydziału ziemi (Lb 36). Zdaniem wspomnianej M. Douglas tematy te wynikają ze specyficznej sytuacji Judy jako małej enklawy na peryferiach wielkiego imperium. Poczucie owej małości w kontekście wielkich potęg otaczającego ją świata wymusiło niejako i umotywowowało potrzebę samoidentyfikacji członków tej judzkiej wspólnoty, czyniąc z niej wspólnotę założoną przez Boga i gromadzącą się wokół tego Boga. Z jednej strony akcenty padają tu na słabości przywódców (por. Mojżesz w Lb 11,4–35; 12,13–14; 16–17; 20,1–13; 25,1–18), z drugiej – na surowe sankcje (Lb 13–14; 16–17; 25,1–18),

⁵⁰ M. Douglas, dz. cyt.

⁵¹ H. Seebass, *Pentateuch*, w: S. Müller i inni (red.), TRE (*Theologische Realenzyklopädie*), t. 26, Berlin–New York 1996, s. 186, 200.

ale i pomoc płynącą ze strony JHWH. Specyficzne akcenty położone na zasady dotyczące czystości–nieczystości rytualnej pozwalają na zachowanie odrębności względem obcych (por. Lb 15,1–31: *gerím*). To właśnie owe zasady zbliżają, zdaniem M. Douglas, przepisy z Księgi Liczb do czasów Ezdrasza i Nehemiasza i pozwalają na datowanie ich na okres końca V i początku IV wieku przed Chrystusem. Czy jednak taką datację można przypisać całej księdze? Przyjrzyjmy się kilku zasadniczym tematom w niej zawartym.

4.1. Obecność Boga

JHWH jest niewątpliwie głównym bohaterem księgi⁵². To On prowadzi Izraela, dając mu sygnał wymarszu lub postoju (Lb 14,14b), i to Jego instrukcje oraz stosunek do nich decydują o być albo nie być Izraela. Mimo nieustannych prowokacji ze strony ludu dochowuje On wierności zawartemu z nim przymierzu. Wynika to z jednego z najważniejszych atrybutów, jakie posiada: *hesed* (Lb 14,18–20). Wyraża on nade wszystko stałość Boga w Jego relacji do Izraela i wierność wobec złożonych przez siebie obietnic (Lb 23,19). Świętość Boga podkreśla różnica w stopniu przystępności do Niego. Wyraźnie uwydatnia to rozróżnienie pomiędzy Mojżeszem (Lb 12,8) i resztą ludu (Lb 12,6). Znakiem obecności JHWH jest Jego Chwała (*kābôd*), która ukazuje się całemu ludowi, schodząc do Namiotu Spotkania (Lb 9,15–16; 14,10; 17,8.15; 20,6). Kiedy jednak Mojżesz sam rozmawia z Bogiem, wchodzi do Namiotu i prowadzi dialog, stojąc przed kotarą oddzielającą najświętszą część Namiotu (Lb 7,89; 17,19). Różnica tych doświadczeń polega nie na innej jakości Bożej obecności, lecz na stopniu, w jakim można się do niej zbliżyć. Ta obecność wymaga zachowania rytualnej czystości w obozie (Lb 5,1–4; 31,19.24), a później także w kraju, który Bóg daje Izraelowi (Lb 35,34).

Namacalnym znakiem Bożej obecności jest też Arka Przymierza (Lb 7,89). Jej obecność lub brak na polu walki oznacza zwycięstwo lub klęskę (Lb 10,35–36; 14,44–45; 31,6). Podczas marszu okrywana jest specjalnym, najwyższej jakości rodzajem skóry (Lb 4,6) i niesie się ją na czele wędrującej kolumny (Lb 10,33); podczas postoju znajduje się natomiast w samym centrum obozu (Lb 10,21).

Pustynia, miejsce z natury rzeczy pozbawione jedzenia i picia, daje okazję poznania, że pokarm i woda nie zależą od miejsca pobytu, lecz od woli Bożej (Lb

⁵² J. Milgrom, dz. cyt., s. 1151–1152.

11,14–23; 20,12–13). Podobnie też zwycięstwo nad wrogami jest możliwe tylko wtedy, kiedy JHWH jest z Izraelem (Lb 21,21–35; 24,8–9.17–18).

4.2. Mojżesz

Księga Liczb podkreśla przede wszystkim ludzkie cechy Mojżesza⁵³. Uwydatnione są tu więc obecne w jego życiu chwile zwątpienia (Lb 11,14; por. Wj 4,10–14) i troska o siebie (Lb 11,11.15). Miewa on także momenty wątpliwości w odniesieniu do Boga (Lb 11,21–22). Z własnej winy nie jest mu dane wejść do ziemi obiecanej (Lb 20,1b–11; por. Lb 11,5; 14,3). Z drugiej jednak strony Mojżesz opisany jest jako wielki przywódca. Wstawia się nieustannie za swoim ludem (Lb 11,2; 12,13; 14,13–20; 16,22; 21,7), jest człowiekiem wielkiej pokory (Lb 12,3). Nie złorzeczy swej siostrze, kiedy ta występuje przeciwko niemu (Lb 12,1–2), a wręcz przeciwnie – modli się za nią (Lb 12,13). W reakcji na słowa Jozuego wyraża pragnienie, aby dar prorocstwa ogarnął cały naród (Lb 11,29). Proporcjonalnie więc jego słabości ukazane są jako nieliczne i chwilowe. Bardziej podkreśla się efektywność jego działań na rzecz Izraela, zdolności organizacyjne (Lb 1), sukcesy militarne (Lb 21,12–22,1), zdolność pacyfikowania nastrojów i rozwiązywania problemów (Lb 32), przywilej komunikowania się z Bogiem za pomocą wyroczni, które są rozstrzygające w rozwiązywaniu kwestii rytualnych i prawnych (Lb 9,1–14; 15,32–36; 27,1–11; 36,1–10). Jest też autorem wielu zwyczajów związanych z kultem (Lb 5,1–4; 15,1–16; 31,19–20.24) i kalendarza świąt (Lb 28–29). Nigdy nie działa jako kapłan (por. Wj 24,8; Ps 99,6), ale dba o przywileje tej grupy społecznej (Lb 15,17–21; 18,25–32).

4.3. Umieć wędrować z Jahwe

Ten aspekt teologiczny uwydatnił R.P. Knierim⁵⁴. Pierwsza część księgi (Lb 1,1–10,10) jest poświęcona sposobowi organizacji poszczególnych plemion wokół Namiotu Spotkania (Lb 2) i różnym zadaniom lewitów pełniących służbę przy sanktuarium (Lb 3–4). Lb 7–10,10 zawiera kolejne przepisy kultowe związane z tym obiektem, a wreszcie Lb 10,11–36 opisuje początek wędrowki. Kolejna część dzieła zawiera szereg epizodów wyjaśniających, na czym polega

⁵³ Tamże, s. 1153.

⁵⁴ R.P. Knierim, *The Book of Numbers*, w: E. Blum, C. Macholz, E. Stegemann (red.), s. 160–163.

wędrowanie z JHWH. Bóg jest gotów wspomagać swój lud, ale jednocześnie karze wszystkie przejawy buntu z jego strony (Lb 11–12; 13–14; 16–17; 20,1–13; 21,4–9; 25). W większości przypadków cały lud wznieca bunt przeciwko Bogu oraz Mojżeszowi (i Aaronowi). Czasem jednak JHWH karze także jednostki (Aaron i Miriam: Lb 12; Datan i Abiram: Lb 16; Mojżesz i Aaron: Lb 20,1–13). Momentem najbardziej dramatycznym jest Lb 13–14, gdzie całe pokolenie Exodusu zostaje skazane na śmierć na pustyni, ponieważ odmówiło podboju ziemi obiecanej. Przesłanie jest tu bardzo przejrzyste. Klęski ponoszone przez Izraelitów nie są owocem złego przygotowania się do walki, lecz karą za grzechy Izraela. Dobrze podkreślił to D.T. Olson, akcentując przejście od pokolenia Exodusu (Lb 1–25) do pokolenia podboju (Lb 26–36). Mimo że zaproponowany przez tego autora podział, podkreślający brak lub obecność nadziei odpowiednio w każdej z dwóch części, jest nie do końca przekonujący, to warto jednak zwrócić raz jeszcze uwagę, że zaznacza on przy tym ważny aspekt teologii zawartej w Księdze Liczb: umiejętność uczenia się na błędach poprzednich generacji i potrzebę nieustannego zaufania wobec Boga, który jest autorem sukcesów Izraela. Bez Niego naród skazany jest na porażkę. Stąd też Izrael odnosi sukcesy wówczas, gdy okazuje posłuszeństwo instrukcjom danym przez Boga (Lb 21,21–35; 31). Jeśli przyjmiemy dominującą dziś opinię, że Księga Liczb została zredagowana w późnym okresie powygnaniowym, teologia ta wyjaśnia Izraelitom tego czasu, pod jakimi warunkami będą mogli osiąść na nowo ziemię obiecana⁵⁵. Pozwala to odpowiedzieć także na jedno z zasadniczych pytań sprowokowanych traumą wygnania babilońskiego: jaki jest zakres współodpowiedzialności następnych pokoleń za winy ojców (por. Ez 18,2)? Księga Liczb daje w tym względzie jasną odpowiedź (podobnie jak Ezechiel 18,3–4). Każde pokolenie i każdy z osobna w jego ramach odpowiada za swoje czyny i ich skutki. Nowe pokolenie mimo błędów popełnionych przez ojców ma prawo wejść do ziemi obiecanej, ale też musi wyciągnąć właściwe wnioski z doświadczenia swoich przodków.

4.4. Ziemia

E.W. Davies uważa, że ziemia stanowi centralny temat całej księgi⁵⁶. Niewątpliwie jest ona celem wędrowki, a zasady wejścia w jej posiadanie określają wymagania stawiane ludowi podczas marszu. Pokolenie, które nie wejdzie do

⁵⁵ J.L. Ska, *Introduzione...*, s. 51.

⁵⁶ E.W. Davies, *Numbers*, s. LVII.

ziemi obiecanej, okazało nieposłuszeństwo poprzez narzekania i bunty (Lb 11,1–34; 16–17; 20,1–13; 21,4–9). Motywy takich postaw były różne. Czasem występowali przeciwko władzy Mojżesza (Lb 14,4), czym zdradzali własne, partykularne interesy i żądę władzy (Lb 16,12–15; 20,5), innym razem buntowali się przeciwko samemu JHWH (Lb 14,3.24), narzekali na jedzenie (Lb 11,1–3.4–6) i tęsknili za Egiptem (Lb 11,5.18.20), uważając go za kraj „mlekiem i miodem płynący” (Lb 16,13). Rozłożenie akcentów pozwala wyróżnić w pobycie na pustyni dwa etapy. Pierwszym jest ten, kiedy Izrael buntuje się tylko przeciwko Mojżeszowi i Aaronowi (Lb 11–20). Punktem zwrotnym jest tu opowiadanie z Lb 13–14. Odmowa wejścia do ziemi obiecanej, brak wiary i zaufania względem JHWH, dążenia przeciwne do celów przez Niego wyznaczonych, stanowią zasadnicze przyczyny, dla których postanowił On wytracić całe to pokolenie (Lb 14,11–12; por. Lb 14,2.29) i wprowadzić do ziemi obiecanej dopiero kolejną generację Izraelitów. Nie bez znaczenia była tu postawa Mojżesza, który w momencie kryzysu odwołał się do Bożej obietnicy złożonej przodkom (Lb 14,16.23).

Drugi etap na pustyni (Lb 21,4–9; 25) to bunt zwrócony już wprost przeciwko Bogu. Apostazja to najgorszy z możliwych grzechów w ocenie wszystkich bez wyjątku autorów biblijnych. Nowe pokolenie musi wykazać większą rozwagę, posłuszeństwo i zaufanie wobec Boga niż jego ojcowie. Pod tymi warunkami będzie mogło odnosić sukcesy i ostatecznie osiąść ziemię Kanaan. Kraj ten ma być podzielony według liczebności poszczególnych plemion (Lb 26,52–56). Nie jest to jednak ziemia niczyja i próby wspólnego zamieszkania mogą stanowić zagrożenie dla Izraelitów (Lb 33,50–56). Zachowanie dziedzictwa ziemi jest tak istotną sprawą, że w szczególnych przypadkach prawo takie może przejść także na córki (Lb 27,1–11), z zastrzeżeniem jednak, że przynależna im ziemia pozostanie w granicach wyznaczonych plemieniu, do którego należą (Lb 36,1–12; por. Lb 34,1–12). Ze względu na obecność Boga pośród siebie naród wybrany musi zachować rytualną czystość kraju (Lb 35,34), a to oznacza między innymi zadbanie o szczególne zasady sprawiedliwości panujące w jego granicach (Lb 35,6.9–33: miasta ucieczki).

Nie mniej ciekawe jest w tym kontekście zauważenie, że stosunek do obcych narodów jest w Księdze Liczb dość niejednoznaczny. Niektóre wypowiedzi odzwierciedlają twardą, dueteronomistyczną linię postępowania. Cechuje ją ekskluzywizm i całkowity zakaz kontaktów (Lb 33,52; Lb 25: przyjęcie zwyczajów Moabitów i Madianitów prowadzi do apostazji). Jest jednak także inna tendencja.

Mojżesz żeni się z Kuszytką (Lb 12) i prosi swego teścia Hobaba Madianitę, aby prowadził Izraelitów do ziemi obiecanej (Lb 10,29–32), a Balaam, obcy wróżbita, uważa JHWH za swego Boga (Lb 23,12). Także niektóre przepisy paschalne dają możliwość udziału w celebracji obcym rezydentom i autochtonom nienależącym do społeczności Izraela (Lb 9,14; 15,13–16; 35,15). W tym wypadku widać większe otwarcie narodu wybranego na obcych i jego tłem może być tendencja do prozelityzmu. Debata za przyjęciem którejś z tych opcji charakterystyczna była dla epoki powygnaniowej.

4.5. Obowiązki kapłanów i lewitów

Znany z historii spór o prawowite kapłaństwo w Izraelu⁵⁷ miał swój istotny etap także w okresie powygnaniowym⁵⁸. Księga Liczb zawiera w tym względzie jasno sprecyzowane poglądy. Rozróżnia kapłaństwo Aaronowe od służby lewickiej, akcentując wyższość tego pierwszego. Autor Lb 1,47–53 jasno wykazuje, że lewici nie są jednym ze świeckich plemion⁵⁹. Nie obowiązuje ich służba militarna (Lb 4,1–33; 26,57–62), gdyż przeznaczeni są do specjalnych zadań związanych ze służbą kultową. Z drugiej strony widoczny jest wyraźny prymat kapłanów z rodu Aarona (Lb 3,38). Niższy status lewitów wynika już z samych zadań, które wykonują (Lb 1,51–53), i związanych z nimi ograniczeń. Nie wolno im dotykać żadnego ze świętych sprzętów (Lb 4,15) ani nawet na nie patrzeć (Lb 4,20). To jest przywilej samych tylko kapłanów. Lewici odpowiedzialni są natomiast za transport Namiotu i Arki (Lb 1,50), ale zadanie to

⁵⁷ Dobre historyczne naświetlenie całego problemu znaleźć można w: M.D. Rehm, *Levites and Priests*, w: D.N. Freedman (red.), *ABD (The Anchor Bible Dictionary)*, t. 4, New York 1992, s. 297–310; R. Kugler, *Priests and Levites*, w: K.D. Sakenfeld (red.), *NIDB (The New Interpreter's Dictionary of the Bible)*, t. 4, Nashville 2009, s. 596–613. Por. też J. Lemański, „I także z nich wezmę, aby byli kapłanami i aby byli lewitami...” (Iz 66,21). Zapowiedź kapłanów spośród nawróconych pogan?, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 15 (2010), s. 151–172, zwłaszcza s. 169–172; M.A. Leuchter, J.M. Hutton (red.), *Levites and Priests in Biblical History and Tradition* (SBL.AIL 9), Leiden–Boston–Atlanta 2012.

⁵⁸ Por. G.N. Knoppers, *The Relationship of the Priestly Genealogies to the History of the High Priesthood in Jerusalem*, w: O. Lipschits, J. Blenkinsopp (red.), *Judah and the Judean in the Neo-Babylonian Period*, Eisenbrauns 2003, s. 109–133. Autor wskazuje, że ominięcie tego sporu pomiędzy linią Sadoka i Aarona widoczne jest w 1Krn 5,27–41, gdzie obaj antenaci włączeni są razem do lewitów.

⁵⁹ E.W. Davies, *Numbers*, s. LXI–LXIII. Na temat innych początków tego plemienia por. J.S. Baden, *The Violent Origins of the Levites: Text and Tradition*, w: M.A. Leuchter, J.M. Hutton (red.), *Levites and Priests in Biblical History and Tradition* (SBL.AIL 9), Leiden–Boston–Atlanta 2012, s. 103–116.

wykonywać mają pod nadzorem kapłanów (Lb 4,16.28.33). Wszystkie rytuały ofiarnicze i kultowe wykonywać mają wyłącznie kapłani (Lb 18,3), a lewici mają im przy tym jedynie asystować. Ta różnica w randze wynika także z faktu, że muszą oni oddawać kapłanom dziesięcinę od dziesięciny uzyskanej od ludu (Lb 18,26). Lb 16–17 pozwala sądzić, że taki status nie budził ich entuzjazmu. Rebelia Koracha (Lb 16,8–11) uznana zostaje jednak za bunt przeciwko samemu Bogu (Lb 18,11). Kapłański autor stara się jednak podkreślić, że mimo niższej rangi służba lewitów jest także prestiżowa i ważna (Lb 3,11–13; 8,14–19), a ze względu na to, że nie mieli swego udziału w podziale ziemi, lud zobowiązany jest wspomagać ich daninami (Lb 18,21–24). Kapłani z kolei mają swoje udziały w systemie ofiarniczym (Lb 6,10; 18,8–19) oraz podziale łupów wojennych (Lb 31,25–54). Należą też do nich dobra nieuczciwie zabrane, jeśli nie byłoby komu ich zwrócić (Lb 5,8). Lb 7 z kolei podkreśla, że obowiązek świadczeń na rzecz świątyni i jej personelu spoczywa na całej wspólnocie.

Aaron, mimo że jego funkcja jest wyraźnie podporządkowana Mojżeszowi (Lb 17), cieszy się dużym autorytetem⁶⁰. To jemu przypada w udziale organizacja i przewodniczenie kultowi. Jest to wyraźne odniesienie do roli arcykapłana w okresie powygnaniowym. Rozróżnienie pomiędzy Mojżeszem i Aaronem istnieje także na linii dziedziczenia zajmowanych przez nich funkcji. W wypadku arcykapłana chodzi o dziedzictwo dynastyczno-genealogiczne (por. Lb 20,25–28: syn Aarona Eleazar; Lb 25,7: syn Eleazara Pinchas), zaś w przypadku Mojżesza o charyzmatyczne (Lb 27,15–20: Jahwe wybiera Jozuego). W takim samym sensie rozróżnienie pomiędzy Eleazarem i Jozuem w Lb 27,18–23 jest odbiciem podziału władzy pomiędzy przywódcą politycznym i duchowym (Ez 45–46).

4.6. Rytualna czystość i świętość

Napięcie pomiędzy czyste–nieczyste oraz *sacrum*–*profanum* było charakterystyczne już dla Księgi Kapłańskiej. Temat ten powraca teraz także w Księdze Liczb⁶¹. Oba aspekty wiążą się z obecnością Boga pośród Izraela. Zbliżanie się do Niego bez zachowania rytualnej świętości i czystości jest niebezpieczne. Z tego powodu Namiot Spotkania otoczony jest protekcyjnym kordonem kapłanów i lewitów (Lb 3,21–39), a nielegalny kontakt z tym, co należy do *sacrum*, budzi gniew Boga i przenosi winę na całą wspólnotę (Lb 17,12–13). Szczególną troskę

⁶⁰ T. Römer, *Numeri*, s. 190.

⁶¹ E.W. Davies, *Numbers*, s. LXIII–LXVI.

w tym względzie muszą wykazywać kapłani (Lb 18,5). Lewici, jako niżsi rangą, są wyłączeni z przestrzeni najbliższej Bogu, nie wolno im dotykać niczego, co do niej należy, ani nawet na to patrzeć (Lb 4,15.20; por. Lb 16,36–40).

Izraelici muszą wykazać także troskę o rytualną czystość obozu i wykluczyć z niego każde potencjalne zagrożenie, które mogłoby dokonać skażenia (Lb 5,1–4). Najpoważniejsze z tych niebezpieczeństw stanowi kontakt z ciałem zmarłego. Nie tylko dotknięcie, ale już samo wejście do namiotu, w którym znajdują się zwłoki, może czynić człowieka nieczystym (Lb 19,14–16). Nawet wojownicy biorący udział w wojnie z rozkazu JHWH zaciągają taką nieczystość i muszą dokonać rytualnego oczyszczenia (Lb 31,19.24). Kontakt ze zmarłym niweczy ślub nazireatu (Lb 6,6–7) i po zaciągnięciu takiej nieczystości trzeba go rozpocząć od nowa (Lb 6,9–12). Jest to również jeden z powodów, dla których ktoś nie może świętować Paschy w wyznaczonym czasie, lecz dopiero miesiąc później (Lb 9,6–12).

Oczyszczenia rytualne mają różny charakter. W przypadku nazireatu należy złożyć specjalne ofiary (Lb 6,10–11), w innych wystarczy rytuał spryskania wodą oczyszczenia zmieszaną z popiołem z czerwonej krowy (Lb 19,9). Odmowa wypełnienia tego rytuału prowadzi do wykluczenia ze wspólnoty (Lb 19,20). Motyw tych wszystkich zaleceń jest jeden: nie rozprzestrzeniać rytualnej nieczystości w obrębie świętej przestrzeni, jaką ma być wspólnota Izraela gromadząca się wokół Namiotu Spotkania (Lb 19,13.20). Śmierć i wszystko, co się z nią wiąże, jest przeciwstawieniem przestrzeni życia reprezentowanej przez Boga i jego wyznawców.

Istnieją jednak różne stopnie świętości (por. Lb 18,17: być świętym; Lb 18,9–10: być najświętszym). JHWH mieszka w najświętszej części sanktuarium, tam, gdzie znajduje się Arka wraz przebłągalnią i strzegące tej przestrzeni cheruby (Lb 7,89). To właśnie obecność Boga czyni z tego miejsca najświętszą część w przestrzeni Izraela. Pozostałe otoczenie jest już tylko święte i mogą poruszać się w nim kapłani i lewici, z zastrzeżeniem, że ci ostatni mają przystęp do świętości w mniejszym stopniu niż kapłani. Taki podział stał się powodem buntu Koracha, Datana i Abirama przeciwko Mojżeszowi i Aaronowi (Lb 16). Buntownicy uważali, że cały Izrael jest święty ze względu na obecność Boga (Lb 16,3). Konsekwencje wynikające z tego wydarzenia mają uświadomić wszystkim Izraelitom, że istnieje jednak specjalny stopień świętości wyznaczonej przez Boga. Tylko On upoważnia wyznaczonych przez siebie kapłanów do zbliżania się do miejsca najświętszego.

5. Prawdopodobny proces redakcji

Dotychczasowa analiza pozwala sądzić, że Księga Liczb, podobnie jak wcześniejsze księgi w Pentateuchu, nie jest dziełem jednorodnym literacko. Nietrudno zauważyć w niej liczne dublety (dwa opisy odejścia z Synaju: Lb 10,11–28/Lb 10,29–53; co najmniej dwie wersje wydarzeń opisanych w Lb 13–14), literackie połączenia różnych perykop ze względu na podobieństwo tematów (Lb 16: Korach i 250 jego zwolenników; Abiram i Datan) czy redakcyjne wkomponowanie niezależnych wcześniej tradycji literackich (Lb 22–24). Lektura księgi powoduje tym samym wrażenie licznych napięć, a czasem wręcz wewnętrznych sprzeczności. Wskazać można chociażby na dwie różne opcje w kwestii stosunków z obcymi narodami (Lb 12,1–5 i Lb 25), różniące się od siebie itineraria (Lb 13–14: Izrael w Kadesz; Lb 20,1: dopiero tam przybywa; Lb 13,26: Kadesz znajduje się na pustyni Paran; Lb 20,1: Kadesz znajduje się na pustyni Sin), ocenę Balaama – raz pozytywną (Lb 22–24), innym razem negatywną (Lb 31,16).

Takie spostrzeżenia prowadziły wcześniejszych badaczy do wyjaśnienia tej złożoności literackiej poprzez stosowanie kryteriów analitycznych wypracowanych przez hipotezę dokumentów i poszukiwanie w księdze klasycznych źródeł J, E, P. Wskazywano na dominującą rolę tradycji kapłańskich w tekście księgi. G.B. Gray przypisywał tej szkole, sytuowanej przez niego w okresie wygnania (po 587 roku), większość materiału z Lb 1–10.26–36⁶². Zakładał jednocześnie, że w Lb 10–25 autorzy kapłańscy wykorzystali także tradycję JE. Jednak materiał tam zawarty wyraźnie podporządkowany został perspektywie teologicznej P. Sama datacja, jak i rozdzielenie J i E pozostawiały ponadto sporą dozę niepewności⁶³. Niektórzy badacze zanegowali wręcz istnienie tradycji elohistycznej w tej księdze, inni przesuwali na okres późniejszy datację J. Nie brak jednak wśród współczesnych egzegetów wiernych zwolenników teorii dokumentów (por. komentarze H. Seebassa; L. Schmidta). L. Schmidt już na wstępie swojego komentarza podaje dwa przykłady uzasadniające taką postawę⁶⁴. W Lb 13–14 są elementy typowe dla redakcji kapłańskiej: Izrael występuje przeciw Mojżeszowi i Aaronowi (Lb 14,2; por. Wj 16,2; Lb 17,6; 20,2). Miejscem wydarzeń według P jest tu pustynia Sin w okolicach Rechot, u wejścia do Chamat (Lb 13,21). W starszej wersji jest nim okolica Hebronu (Lb 13,22). P jako wiernych zwiadowców

⁶² G.B. Gray, *Numbers* (ICC), Edinburgh 1903, s. XXXIII–XXXVIII.

⁶³ A.F. Cambell, M.A. O'Brien, dz. cyt., s. 68–89 (P), 150–160 (J), 190–193 (E). Por. jednak E.W. Davies, *Numbers*, s. L.

⁶⁴ L. Schmidt, *Das 4. Buch Mose Numeri*, s. 2–10.

wymienia Jozuego i Kaleba (Lb 14,6–9*), jednak w wersji nie-P mowa jest już tylko o Kalebie (Lb 13,30; por. 13,24). Zdaniem L. Schmidta starsza wersja należy do klasycznie rozumianego J. Z kolei w perykopie o Balaamie (Lb 22–24) – zauważa ten sam autor – brak jest materiału kapłańskiego i z tego powodu należy liczyć się w tym miejscu z obecnością tradycji E. Przykładem jest tu podwójna przemowa (Lb 24,3–9/15–17). Druga z nich, przypisana przez tego badacza J, odzwierciedla czasy zjednoczonej monarchii. Podobna argumentacja nie przekonuje jednak większości współczesnych egzegetów nastawionych sceptycznie do klasycznej hipotezy dokumentów⁶⁵. Uważają oni, że w przypadku Księgi Liczb hipoteza ta bardziej pogłębia problemy, niż je wyjaśnia. Zdaniem niektórych badaczy interwencje redakcyjne w materiał przejęty ze starszych tradycji posunięte są do tego stopnia, że trudno jest tu rozgraniczyć precyzyjnie wcześniejsze warstwy literackie i tym bardziej przypisać je któremuś z klasycznych źródeł⁶⁶. W przekonaniu większości należy więc szukać innego modelu, który pozwoliłby wyjaśnić powstanie obecnej Księgi Liczb⁶⁷.

Zaczęto więc zauważać, że i sam materiał kapłański wskazuje raczej na późniejszą fazę rozwoju i nie należy do tak zwanego *Grundchrift*-P. W ramach tekstu przypisywanego P można wyróżnić ponadto co najmniej dwie kolejne redakcje⁶⁸. J. Milgrom zwraca uwagę na obecność w tekstach Księgi Liczb polemiki ze światem pogańskim (Lb 25,1–9.16–19; 31,1–54: kult Baala; Lb 31,16: zmiana Balaama w proroka posłusznego Bogu; włączenie pierwotnie pogańskich rytuałów w ramy kultu Jahwe, na przykład Lb 5,11–31 + wtrącenie w. 21: rytuał związany z podejrzeniem o cudzołóstwo; Lb 19: rytuał oczyszczenia)⁶⁹. Odrzuca także opinię, że kapłańskie prawa i rytuały są wyrazem utopijnej wizji kultu⁷⁰. Dowodzi tym samym, że problemy poruszane w księdze mają w tle rzeczywiste napięcia historyczne i stanowią odbicie realiów społeczno-politycznych epoki perskiej. Lb

⁶⁵ T.R. Ashley (dz. cyt., s. 7) pisze: „When the text presents a literary difficulty, I will attempt to find a literary solution from within the text itself, having to do with the function of the text, rather than simply positing a combination of sources by an editor who had little appreciation for logic, cogency, and literary style”.

⁶⁶ J. Scharbert, *Numeri* (NEB), Würzburg 1992, s. 5: „Literarisch ist das Buch eine Sammlung von Traditionen, die in Gen bis Lev feststellbaren Pentateuchquellen verarbeitet, wobei aber die Sammler und Redaktoren starker in die ihnen vorliegenden Quellen eingreifen und sie auszugleichen versucht haben, so dass J, E und P bisweilen nur schwer auseinanderzuhalten sind”. Podobną opinię wyrażał już M. Noth.

⁶⁷ T. Römer, *Numeri*, s. 186.

⁶⁸ J. Milgrom, dz. cyt., s. 1148–1150.

⁶⁹ Tamże, s. 1150.

⁷⁰ Tamże, s. 1150–1151.

16–17(18) reprezentuje – zdaniem I. Cardelliniego – *proprium* księgi w jej formie finalnej⁷¹. Akcentuje się tu bowiem wyższość klasy kapłańskiej w stosunku do lewitów, uważanych za przedstawicieli niższego kleru. Kluczowym tekstem jest tu Lb 17,16–26 (laska Aarona). Prezentowana tu pozycja arcykapłana jest jeszcze nieznana autorom Ksiąg Ezdrasza i Nechemiasza, gdyż instytucja ta rozwinęła się dopiero później w ukształtowanej już hierokratycznej społeczności. Uważa się ją więc dziś często za owoc tak zwanej redakcji teokratycznej.

Materiał kapłański jest stosunkowo łatwy do wyszczególnienia ze względu na charakterystyczny styl i zainteresowania teologiczne⁷². Nie jest to jednak materiał jednorodny i, jak zostało to już powiedziane, odzwierciedla zainteresowania i problemy związane z epoką dominacji perskiej w różnych jej fazach. Niektóre teksty w jego ramach są być może wcześniejsze niż P, inne zaś późniejsze od niego (Lb 5–6; 8,1–4; 15,1–41; 16,24*.27a*; 19,1–22; 26,1–65; 27,1–11; 28–30; 33–36)⁷³. Wtórny charakter tego materiału łatwo zauważyć w tekstach legislacyjnych. Wiele z nich zakłada istnienie przepisów kapłańskich z Ksiąg Wyjścia i Kapłańskiej. Niekiedy chodzi o ich uzupełnienie, na przykład Lb 5,5–10 uzupełnia przepisy z Kpł 5,20–26 (ofiara ekspiacyjna składana przez kapłana); Lb 9,1–14 jest dopowiedzeniem do przepisów paschalnych z Wj 12 (kwestia uczestników rytuału, którzy mogliby być nieczyści); Lb 28–29 ubogaca kalendarz świąt z Kpł 23. Wynika z tego, że mamy do czynienia z dodatkami do zredagowanej już kapłańskiej wersji Tetrateuchu (Wj–Kpł–Lb). Zgodnie z zasadami autorów kapłańskich przepisy liturgiczne zostały przekazane Mojżeszowi przez Boga jeszcze zanim naród wybrany wszedł do ziemi obiecanej. Księga Liczb była więc ostatnią okazją, aby uzupełnić ten przekaz o dodatkowe instrukcje wynikające z praktycznego doświadczenia. Innymi słowy, Księga Liczb może być uważana za próbę uzupełnienia i aktualizacji wcześniejszych praw⁷⁴. Biorąc pod uwagę, że Lb 36 jest z kolei dopowiedzeniem do Lb 27, można stwierdzić, że w pewnym sensie księga ta stanowi w tym miejscu aktualizację samej siebie. Także terminologia stosowana w księdze pozwala sądzić, że była ona redagowana

⁷¹ I. Cardellini, dz. cyt., s. 39.

⁷² Wskazuje się nań w następujących tekstach: Lb 1,1–10,28; 15; 18–19; 20,22–29; 26; 27–31; 34–36. Dodatkowo kapłańską warstwę literacką wyodrębnia się w opowiadaniu o wywiadowcach (Lb 13,1–17a.21.25–26.32–33; 14,1–3.5–10.26–38), Korachu (Lb 16,1a.2*.11.16–24*.27*.35), wyborze Aarona (Lb 17) i Meriba (Lb 20,2.3b.4.6–7.8*.10.11b–12), por. T. Römer, *Numeri*, s. 186.

⁷³ A.F. Cambell, M.A. O'Brien (dz. cyt., s. 200–201) przypisują je niezidentyfikowanemu źródłu tradycji.

⁷⁴ T. Römer, *Numeri*, s. 186.

w epoce perskiej. Tylko w Lb 2; 10 pojawia się słowo *degel* opisujące rozlokowanie typu militarnego. Jest ono znane z dokumentów aramejskich tej epoki⁷⁵. W Lb 30 z kolei stosuje się techniczny prawny termin *'issār* (przysięga, zobowiązanie), znany jeszcze tylko z Dn 6 i papirusu znalezionej w Wadi Dalije (V–IV wiek przed Chrystusem)⁷⁶. Także pozycja lewitów (Lb 3–4; 9; 16; 18; 35) podporządkowanych kapłanom z rodu Aarona i zarazem wydzielonych spośród świeckich plemion Izraela na rzecz pomocy (transport, opieka nad sanktuarium) w sprawowaniu kultu oraz konflikty rodzące się na tym tle są odbiciem niełatwych wzajemnych relacji w epoce perskiej.

Teksty nie-P znajdują się przede wszystkim w Lb 11–25 (wyłączając interwencje redakcyjne P) oraz w Lb 33. Prawdopodobnie nie pochodzą one z jednego źródła. Opowiadanie o Balaamie długi czas mogło istnieć niezależnie od obecnego usytuowania, gdyż wykazuje (poza elementami redakcyjnymi) małe związki z resztą obecnego kontekstu. Inaczej jest z opowiadaniem o buntach, przypisywanych wcześniej J lub E. Współczesna analiza wykazuje raczej ich bliskie związki z literaturą deuteronomistyczną (styl, ideologia)⁷⁷. Tak jest w przypadku Lb 13–14, który to tekst ma nawet swoją paralelę w Pwt 1 (por. Pwt 1,11.12.18.19. 23 oraz Pwt 28; 34,6–7)⁷⁸. Także niektóre inne perykopy odzwierciedlają wyraźnie tendencje teologiczne pochodzące z kręgu tej ostatniej szkoły (Lb 21,21–35; 32,7–15)⁷⁹ i wydają się późniejsze niż P^s czy P^s. Ostatni z tych tekstów zakłada wersję P z Lb 13–14. Wydarzenia na pustyni z Wj 15–18 i Lb 11–21 są wobec siebie paralelne, ale wykazują też szereg drobnych, aczkolwiek istotnych różnic. Dla przykładu Wj 15,22–18,27 zawiera szereg korekt w itinerarium wędrowki (Mara, Elim, Sin, Refidim). Wj 17,1–7 szemranie ludu umieszcza jeszcze przed Synajem i nazywa to miejsce Massa i Meriba. Według Pwt 9,22 incydent ten miał natomiast miejsce po

⁷⁵ Por. B.A. Levine, *Numbers 1–20*, s. 146–147.

⁷⁶ Por. tenże, *Numbers 21–36*, s. 428–429.

⁷⁷ I. Cardellini, (dz. cyt., s. 39), powołując się na O. Artus, wskazuje, że spora część księgi (Lb 11–14; 20,14–21,20; 21,21–35; 27,12–23; 32; 35,9–34) pozostaje w relacji do Pwt 1–3 oraz z tekstami paralelnymi związanymi w tradycją pobytu na pustyni (Pwt 9,7–10,10; 19; 20)

⁷⁸ R. Achenbach, *Die Vollendung der Tora...*; tenże, *Numeri und Deuteronomium*, w: E. Otto, R. Achenbach (red.), *Das Deuteronomium zwischen Pentateuch und Deuteronomischen Geschichtswerk* (FRLANT 206), Göttingen 2004, s. 123–134; tenże, *The Pentateuch, the Prophets, and the Torah in the Fifth and Fourth Centuries B.C.E.*, w: O. Lipschits, G.N. Knoppers, R. Albertz, *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.*, Eisenbrauns 2007, s. 253–285.

⁷⁹ R. Achenbach, *Numeri und Deuteronomium*, s. 123. A.F. Cambell, M.A. O'Brien (dz. cyt., s. 200–201) wymieniają je wraz z Lb 22,1a; 25,6–19; 32,17–28 jako trudne do przypisania któremuś ze znanych źródeł.

opuszczeniu Horebu. Deuteronomista sytuuje go w Tabeera oraz Kibrot-Hattaawa, podobnie jak czyni się to Lb 11. P przenosi zatem incydenty, które w Powtórzonym Prawie rozgrywają się po odejściu z Horebu/Synaju, na czas przed dotarciem na Synaj. Dzięki temu o doświadczeniach na pustyni opowiada się w kanonicznym kontekście dwa razy (Wj 15–18; Lb 11–21). Wersja z Wj 15,23–19,2a jest jednak wyraźnie późniejszym wtrąceniem i odzwierciedla tendencje typowe dla P, zaś wersja z Księgi Liczb odpowiada koncepcji deuteronomistycznej⁸⁰. Zdaniem wielu badaczy uzasadniona jest więc opinia, że w Lb 10–32* dostrzec można syntezę postdeuteronomistyczną i postkapłańską. Teologia Księgi Liczb różni się bowiem pod wieloma względami od teologii deuteronomistycznej. Wylanie ducha prorockiego na 70 starszych w Lb 11 jest wyraźnie skorygowane przez Lb 12 (por. Pwt 18,15 i Pwt 34,10–12: ostatnia redakcja). Lb 33,50–56 z kolei wydaje się syntezą języka kapłańskiego i deuteronomistycznego. Ostrzega się tu przed jakimkolwiek kontaktem z „mieszkańcami kraju” i wyraźnie chodzi o dopowiedzenie poprzedzające kapłański tekst na temat podziału i organizowania się plemion w ziemi obiecanej z Lb 34–35. Księga Liczb wydaje się dziś więc niezależną kompozycją powstałą w późniejszej fazie kształtowania się Pięcioksięgu (tak sugerował między innymi E. Blum) niż efektem redakcji kapłańskiej i postkapłańskiej. Cytowany już R. Achenbach wyróżnił trzy zasadnicze etapy kształtowania się tego powygnaniowego dzieła: kompozycja w ramach projektu Hexateuchu, jej przeredagowanie pod kątem wyodrębnienia Pentateuchu i wreszcie ostatnia redakcja. W późniejszym uzupełnieniu do swoich wcześniejszych badań analizuje on pojęcie „Tora” i jego zakres znaczeniowy w różnych miejscach Pięcioksięgu. To samo czyni potem osobno w odniesieniu do Księgi Powtórzonego Prawa i Historii Deuteronomistycznej. Na tej podstawie dowodzi przekonująco⁸¹, że w drugiej połowie VI wieku (późna faza rozwoju teologii deuteronomistycznej) pojęcie to oznaczało dokument pochodzący od Mojżesza otrzymany w Moabie. W pierwszej połowie V wieku, w fazie postdeuteronomistycznej, ukształtowała się koncepcja Hexateuchu z dominującym motywem nadziei na wzbudzenie „proroka jak Mojżesz” (Pwt 18,15). Wreszcie w drugiej połowie V wieku nastąpiła reorientacja na Pentateuch (czasy Ezdrasza), kiedy pojęcie „Tora” zaczęło oznaczać dokument przekazany przez JHWH na Synaju (Wj 24,12b). Według tej redakcji Patriarchowie zaczęli być odczy-

⁸⁰ W. Johnston, *The Use of Deuteronomy in Recovering the Two Main Phases in the Production of the Pentateuch*, w: J.Ch. Gertz, K. Schmidt, M. Witte (red.), *Abschied vom Jahwisten*, BZAW 315, Berlin–New York 2002, s. 247–273.

⁸¹ R. Achenbach, *The Pentateuch, the Prophets, and the Torah...*, s. 257–278.

tywani jako prorocy (Rdz 20,7: Abraham; Rdz 49: Jakub), gdyż działali zgodnie z prawem Mojżesza, znając je oczywiście bezpośrednio od Boga. Ostateczny kształt Tora osiągnęła w jego opinii wraz z ostatnią redakcją, nie prędzej niż w IV wieku przed Chrystusem. Odnosząc te ustalenia do Księgi Liczb, jej powstanie należy umieścić pomiędzy V i IV wiekiem.

Idąc tym śladem, R. Albertz⁸² zauważa, że pośród badaczy panuje dziś względna zgoda, aby Lb 25–36 lub 26–36 uważać za ostatnie teksty, które zostały włączone do Pięcioksięgu⁸³. Jedynie Lb 25,1–5 i część wierszy z Lb 32 wskazuje się jako starsze niż P⁸⁴. Również w Lb 27,12–23 niektórzy doszukują się fragmentu pochodzącego z oryginalnego *Grundschrift*-P⁸⁵. Wspominany badacz klasyfikuje tę redakcję, w odróżnieniu od sporej części cytowanych przez siebie autorów, jako część tak zwanej redakcji Pięcioksięgu⁸⁶. Wskazuje na różne uzupełniające w stosunku do pozostałych części Pięcioksięgu tematy (Lb 28,1–30: ofiary; Lb 30,2–17: przysięgi; Lb 33,1–49: itinerarium; Lb 34,1–12: granice; Lb 35: miasta ucieczki; Lb 27,1–11; 36,1–12: dziedziczenie przez kobiety) oraz wyraźne związki z poprzedzającymi Lb 25–36 tekstami Pięcioksięgu (Lb 26,46–50 → Rdz 46,8–27; Lb 26,57–61 → Wj 6,18–25). Zadania związane z podbojem i podziałem ziemi (Lb 32–34) łączą się bardziej z Księgą Jozuego, podobnie jak tradycja o Baalamie (Lb 22–24*).

Chociaż – jak widzimy – Księga Liczb, jako całość, jest dziś umieszczana w późnym okresie powygnaniowym⁸⁷, nie oznacza to, że nie zawiera materiału

⁸² R. Albertz, *A Pentateuchal Redaction*, s. 220–221.

⁸³ Por. H. Seebass, *Das Buch Numeri in der heutigen Pentateuchdiskussion*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008, s. 233–260, zwłaszcza s. 238–239. Autor ten, wyłączając Lb 25,1–4; 27,12–13*; 32* i jeszcze późniejszy dodatek z Lb 25,16–18; 31, zalicza resztę Lb 25–36 do tak zwanego *Numerikomposition* z końca IV wieku. O *Numeriredaktion*, dokonanej przez autora *post-P*, używającego jednak starszego materiału, pisze również U. Fistill, *Israel und das Ostjordanland. Untersuchungen zur Komposition von Num 21,21–36,13 im Hinblick auf die Entstehung des Buches Numeri* (ÖBS 30), Frankfurt am Main i inne 2007, s. 147–156. Badacz ten rozszerza ją jednak na Lb 21,23–36,13.

⁸⁴ L. Schmidt, *Das 4 Buch Mose Numeri...*, s. 146–147; Ch. Nihan, *The Priestly Covenant, Its Reinterpretation, and the Composition of "P"*, w: S. Shectman, J.S. Baden (red.), *The Strata of the Priestly Writings* (ATHANT 95), Zürich 2009, s. 118–120; H. Seebass, *Numeri...*, s. 327–335.

⁸⁵ H. Seebass, *Numeri...*, s. 222–223 przypis 31; U. Fistill, dz. cyt., s. 108–109; E. Noort, *Bis zur Grenze des Landes? Nm 27,12–23 und das Ende der Priesterschrift*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008, s. 99–119, zwłaszcza s. 107–119.

⁸⁶ R. Albertz, *A Pentateuchal Redaction*, s. 222–230.

⁸⁷ Por. także B. Lang, *Numeri*, w: B. Lang, M. Görg (red.), *NBL (Neues Bibel-Lexikon)*, t. 2, Zürich–Düsseldorf 1995, s. 945; por. E.S. Gerstenberger, *Israel in der Perserzeit. 5. Und 4. Jahrhundert v. Chr.* (BE 8), Stuttgart 2005, s. 320.

starszego niż działalność szkoły kapłańskiej i (post-)deuteronomistycznej oraz ich późniejszej relektury. Do takich przedwygnaniowych tradycji zaliczyć można nie tylko wspomnianą wcześniej perykopę o Balaamie⁸⁸, ale i Lb 25,1–5 oraz część wierszy z Lb 32⁸⁹. O wydarzeniach z Baal-Peor wspomina już Oz 9,10. Jednym z argumentów potwierdzających tę opinię jest fakt, że starsza tradycja o pobycie Izraela na pustyni w okresie monarchii wspomina jest sporadycznie (Oz 2,16–17; 9,10; 13,5; Am 5,25; Jr 2,2–3; 31,2). Część z tych wypowiedzi bywa uważana za późniejsze glosy⁹⁰, ale nade wszystko trzeba zauważyć, iż w ocenie proroków okres pustyni postrzegany jest bardzo pozytywnie, jako czas wzajemnej, idealnej miłości pomiędzy Jahwe i Jego ludem. Księga Liczb opisuje tymczasem pobyt na pustyni jako okres nieustannych buntów i narzekań. W ocenie niektórych badaczy to doświadczenia okresu powygnaniowego zmusiły do takiej zmiany w sposobie patrzenia na ten okres⁹¹. Pozbyto się naiwnego patrzenia na stosunki z Bogiem i uznano wagę własnej winy zaciągniętej niezachowywaniem Bożych wymagań. W Księdze Liczb, umieszczonej już po objawieniach i przymierzu na Synaju, podkreśla się buntowniczy charakter narodu (Lb 11–14.16–17), a nawet niedoskonałość jego przywódców (Lb 20,2–13), zagrożenia płynące z kontaktów z obcymi (Lb 25,1–9; małżeństwa mieszane, por. Ez 9–10; Ne 13,23–29). Opowiadanie o wędrowce po pustyni (Lb10–14*.20–21*; 32*; por. Pwt 1–3) przypisuje się dzisiaj redakcji mającej za cel stworzenie Hexateuchu. Połączyła ona punkt widzenia P i D⁹².

Tradycje o podziale ziemi i jej podboju (Lb 32–35) zależne są wyraźnie od koncepcji zawartej w Księdze Jozuego. Różnią się one natomiast od tego, co można wyczytać w Sdz 1–2 (tzw. DtrH). Ale też wiemy już dzisiaj, że istnienie materiału kapłańskiego w Księdze Jozuego, przy jego znikomej obecności w innych księgach należących do DtrH (1Sm 2,22b; 1Krl 8,1–11), pozwala sądzić,

⁸⁸ H. Rouillard (dz. cyt., s. 481–487) ocenia, że rdzeń tej tradycji może sięgać powyżej 650 roku przed Chrystusem. Wspomniane wcześniej inskrypcje aramejskie zawierające tradycje o tej postaci datowane są nawet na VIII wiek przed Chrystusem.

⁸⁹ L. Schmidt, *Das 4 Buch Mose Numeri...*, s. 146–147; H. Seebass, *Numeri...*, s. 327–335.

⁹⁰ H. Vorländer, *Die Entstehung des jehowistischen Geschichtswerkes* (ETH 23/109), Frankfurt a. Main 1978, s. 175–214; Y. Hoffman, *A North Israelite Typological Myth and a Judaeon Historical Tradition: The Exodus in Hosea und Amos*, VT 39 (1989), s. 169–182; C. Berner, "Mein Gott von Ägypten her" (Hos 13,4) – *Der Exodus als Ursprungsdatum der Jhwh-Verehrung Israels?*, BThZ 30 (2013) 1, s. 62–88.

⁹¹ E.S. Gerstenberger, dz. cyt., 301.

⁹² E. Otto, dz. cyt., s. 1099.

że pierwotnie Księga Jozuego stanowić miała zakończenie Hexateuchu i dopiero po zmianie koncepcji na Pentateuch została ona dołączona do Historii Deuteronomistycznej⁹³. Pozwala to na względnie precyzyjną datację tych rozdziałów zgodnie z kryteriami zaproponowanymi przez R. Achenbacha. Odnotować tu należy jednak fakt, że Lb 32,34–38.39a.41–42 zawiera również tradycję o pokojowym wejściu do Kanaanu, która może być starsza niż jej powygnaniowa relektura. Również Kadesz-Barnea (dzisiaj 'Ain el-Qudeirat), jak pokazują wykopaliska archeologiczne⁹⁴, odgrywało ważną strategiczną rolę w czasach Salomona (X wiek) i Jozjasza (VII wiek). Tradycja o uczynieniu z niej bazy wypadowej, zawarta w Księdze Liczb, może zawierać więc dużo odniesień do wspomnień o rzeczywistych wydarzeniach.

Zakończenie: wnioski

Wieloaspektowa analiza Księgi Liczb pozwala postrzegać ją jako dzieło bardzo różnorodne pod względem języka, stylu, tendencji teologicznych oraz tradycji prawnych. Z jednej strony zobaczyć tu można wyraźne ślady pracy redaktorów kapłańskich i niekapłańskich, a z drugiej – widoczna jest próba syntezy obu tych nurtów teologicznych. Materiał prawny zawarty w tym dziele również przejawia tendencje wyraźnie uzupełniające względem rozwiązań proponowanych w innych miejscach. Ślady późniejszych korekt odnajdujemy również w kontekście samych tylko perykop z Księgi Liczb (na przykład Lb 11–12). Z jednej strony treść księgi przygotowuje czytelnika do wydarzeń opisanych w Księdze Jozuego, a z drugiej – przekonuje go o wyjątkowej roli Mojżesza w realizacji Bożych planów względem Izraela. Wszystko to pozwala współczesnym badaczom zajmującym się analizą historyczno-krytyczną i krytyczno-literacką twierdzić, że księga ta w znacznej swej mierze jest owocem ostatniej redakcji tego, co znamy dziś jako Pięcioksiąg, i w swej ostatecznej formie została ukształtowana najpóźniej w drugiej połowie IV wieku przed Chrystusem.

⁹³ R. Albertz, *The Canonical Alignment of the Book of Joshua*, w: O. Lipschits, G.N. Knoppers, R. Albertz, *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.*, Eisenbrauns 2007, s. 287–303.

⁹⁴ Por. hasło: *Kadesz-Barnea*, w: A. Negev (red.), *Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej*, Warszawa 2000, s. 227–228.

Literatura

- Achenbach R., *Die Vollendung der Tora: Studien zur Redaktionsgeschichte des Numeribuch im Kontext von Hexateuch und Pentateuch* (BZABR 3), Wiesbaden 2003.
- Achenbach R., *Numeri und Deuteronomium*, w: E. Otto, R. Achenbach (red.), *Das Deuteronomium zwischen Pentateuch und Deuteronomischen Geschichtswerk* (FRLANT 206), Göttingen 2004.
- Achenbach R., *The Pentateuch, the Prophets, and the Torach in the Fifth and Fourth Centuries B.C.E.*, w: O. Lipschits, G.N. Knoppers, R. Albertz, *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.*, Eisenbrauns 2007.
- Albertz R., *A Pentateuchal Redaction in the Book of Numbers? The Late Priestly Layers of Num 25–36*, ZAW 125 (2013).
- Albertz R., *The Canonical Alignment of the Book of Joshua*, w: O. Lipschits, G.N. Knoppers, R. Albertz, *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.*, Eisenbrauns 2007.
- Artus O., *Études sur le Livre des Nombres. Récit, Histoire et Loi en Nombres 13,1–20,13* (OBO 157), Fribourg–Göttingen 1997.
- Ashley T.R., *The Book of Numeri* (NICOT), Grand Rapids 1993.
- Baden J.S., *The Violent Origins of the Levites: Text and Tradition*, w: M.A. Leuchter, J.M. Hutton (red.), *Levites and Priests in Biblical History and Tradition* (SBL.AIL 9), Leiden–Boston–Atlanta 2012.
- Berner C., *“Mein Gott von Ägypten her” (Hos 13,4) – Der Exodus als Ursprungsdatum der Jhwh-Verehrung Israels?*, BThZ 30 (2013) 1.
- Blum E., *Pentateuch – Hexateuch – Enneateuch? Or: How Can One Recognize a Literary Work in the Hebrew Bible?*, w: T.B. Dozeman, T. Römer, K. Schmid (red.), *Pentateuch, Hexateuch, or Enneateuch? Identifying Literary Work in Genesis Through Kings* (SBL AIL 8), Atlanta 2011.
- Budd P.J., *Numbers* (WBC 5), Waco 1984.
- Buis L., *Le livre des Nombres* (CE 78), Paris 1992.
- Burns R.J., *Has the Lord Indeed Spoken Only Through Moses?* (SBL.DS 84), Atlanta 1987.
- Cambell A.F., O’Brien M.A., *Sources of the Pentateuch*, Minneapolis 1993.
- Cardellini I., *Numeri 1,1–10,10*, Milano 2013.
- Christensen D.L., *Num 21,14–15 and the Book of the Wars of Yahweh*, CBQ 36 (1974).
- Christian M.A., *Openness to the other Inside and Outside of Numbers*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008.
- Clines D.J.A., *The Theme of the Pentateuch* (JSOT.S 10), Sheffield 1984 (reprint z 1978 roku).
- Coats G.W., *Rebellion in the Wilderness. The Murmuring Motif in the Wilderness Traditions of the Old Testament*, Nashville 1968.

- Davies E.W., *Numbers* (NCBC), Grand Rapids 1995.
- Davies G.I., *Wilderness Wanderings*, w: D.N. Freedman (red.), ABD (*The Anchor Bible Dictionary*), t. 6, New York 1992.
- Douglas M., *In the Wilderness. The Doctrine of Defilement in the Book of Numbers* (JSOT.S 158), Sheffield 1993.
- Douglas M., *Nel deserto. La dottrina della contaminazione nel libro dei Numeri*, Bologna 2001.
- Dozeman T.B., Schmid K. (red.), *A Farewell to the Yahwist? The Composition of the Pentateuch in Recent European Interpretation*, Atlanta 2006.
- Fantalkin A., Tal O., *The Canonization of the Pentateuch: When and Why?*, part 1–2, ZAW 124 (2012).
- Fistill U., *Israel und das Ostjordanland. Untersuchungen zur Komposition von Num 21,21–36,13 im Hinblick auf die Entstehung des Buches Numeri* (ÖBS 30), Frankfurt am Main i inne 2007.
- García López F., *Il Pentateuco*, Brescia 2004.
- García López F., *La place du Lévitique et des Nombres dans la formation du Pentateuque*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers*, (BETL 215), Leuven 2008.
- García López F., *Narración y ley en los escritos sacerdotales del Pentateuco*, EstB 57 (1999).
- Gerstenberger E.S., *Israel in der Perserzeit. 5. Und 4. Jahrhundert v. Chr.* (BE 8), Stuttgart 2005.
- Gray G.B., *Numbers* (ICC), Edinburgh 1903.
- Greene J.T., *Balaam and his Interpreters. A Hermeneutical History of the Balaam Traditions* (BJS 244), Atlanta 1992.
- Gross W., *Bielam. Literar- und formkritische Untersuchung der Prosa in Num 22–24* (STANT 38), München 1974.
- Hacket J.A., *The Balaam Text from Deir Alla* (HSM 31), Chico 1984.
- Hoffman Y., *A North Israelite Typological Myth and a Judaeon Historical Tradition: The Exodus in Hosea und Amos*, VT 39 (1989).
- Hoftijzer J., van Kooij G. (red.), *The Balaam Text from Deir 'Alla Reevaluated: Proceeding of the International Symposium Held at Leiden 21–24 August 1989*, Leiden 1991.
- Hoftijzer J., van Kooij G., *Aramaic Texts from Deir Alla*, Leiden 1976.
- Johnston W., *The Use of Deuteronomy in Recovering the Two Main Phases in the Production of the Pentateuch*, w: J.Ch. Gertz, K. Schmidt, M. Witte (red.), *Abschied vom Jahwisten*, BZAW 315, Berlin–New York 2002.
- Kadesz-Barnea, w: A. Negev (red.), *Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej*, Warszawa 2000.

- Knierim R.P., *The Book of Numbers*, w: E. Blum, C. Macholz, E. Stegemann (red.), *Die hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte*. FS. R. Rendtorff, Neukirchen–Vluyn 1990.
- Knierim R.P., *The Book of Numbers*, w: tenże (red.), *The Task of the Old Testament Theology. Substance, Method, and Cases*, Grand Rapids 1995.
- Knoppers G.N., Levinson B.M. (red.), *The Pentateuch as Torah. New Models for Understanding Its Promulgation and Acceptance*, Winona Lake 2007.
- Knoppers G.N., *The Relationship of the Priestly Genealogies to the History of the High Priesthood in Jerusalem*, w: O. Lipschits, J. Blenkinsopp (red.), *Judah and the Judean in the Neo-Babylonian Period*, Eisenbrauns 2003.
- Kugler R., *Priests and Levites*, w: K.D. Sakenfeld (red.), *NIDB (The New Interpreter's Dictionary of the Bible)*, t. 4, Nashville 2009.
- Lang B., *Numeri*, w: B. Lang, M. Görg (red.), *NBL (Neues Bibel-Lexikon)*, t. 2, Zürich–Düsseldorf 1995.
- Lemański J., *Arka Przymierza w dziejach narodu wybranego. Pomiędzy historią a teologią* (SiR 9), Szczecin 2006.
- Lemański J., „I także z nich wezmę, aby byli kapłanami i aby byli lewitami...” (Iz 66,21). Zapowiedź kapłanów spośród nawróconych pogan?, „*Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*” 15 (2010).
- Lemański J., *Księga Rodzaju, rozdziały 1–11* (NKBST I/1), Częstochowa 2013.
- Lemański J., *Mojżesz i Nehusztan (Lb 21,4–9; 2 Krl 18,4): Próba analizy historii jednej tradycji*, „*Collectanea Theologica*” 71 (2001) 4.
- Lemański J., *Od manny na pustyni do manny ukrytej*, Szczecin 2006.
- Lemański J., *Spojrzenie, które wymaga wiary (Lb 21,4–9)*, w: A. Paciorek i inni (red.), *Scripturae Lumen*, t. 2: *Krzyż Twój wielbimy*, Tarnów 2011.
- Leuchter M.A., Hutton J.M. (red.), *Levites and Priests in Biblical History and Tradition* (SBL.AIL 9), Leiden–Boston–Atlanta 2012.
- Levin Ch., *Der Jahwist*, Göttingen 1993.
- Levine B.A., *Numbers 1–20* (AB 4), New York 1993.
- Levine B.A., *Numbers 21–36* (AB 4A), New York 2000.
- Milgrom J., *Numeri, Book of*, w: D.N. Freedman (red.), *ABD (The Anchor Bible Dictionary)*, t. 4, New York 1992.
- Moore M.S., *The Balaam Traditions. Their Character and Development* (SBL.DS 113), Atlanta 1990.
- Nihan Ch., *The Priestly Covenant, Its Reinterpretation, and the Composition of “P”*, w: S. Shectman, J.S. Baden (red.), *The Strata of the Priestly Writings* (ATHANT 95), Zürich 2009.

- Nobile M., *Les quatres Pâques dans le cadre de la rédaction finale de Gen-2 Rois*, w: C. Brekelmans, J. Lust (red.), *Pentateuchal and Deuteronomistic Studies. Papers Read at the XIIIth IOSOT Congress Leuven 1989* (BETL 94), Leuven 1990.
- Noort E., *Bis zur Grenze des Landes? Nm 27,12–23 und das Ende der Priesterschrift*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008.
- Noth M., *Das vierte Buch Mose. Numeri* (ATD 7), Göttingen 1966.
- Olson D.T., *Numbers, Book of*, w: T.D. Alexander, D.W. Baker (red.), *DOTP (Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Dovners Grove–Leicester 2003.
- Olson D.T., *The Death of the Old and the Birth of the New. The Framework of the Book of Numbers and the Pentateuch* (BJSt 71), Chicago 1985.
- Oswald W., *Die Revision des Edombildes in Numeri XX 14–21*, VT 50 (2000).
- Otto E., *Pentateuch*, w: H.D. Betz i inni (red.), *RGG (Religion in Geschichte und Gegenwart)*, t. 6, Tübingen 2003.
- Rabe N., *Vom Gerücht zum Gericht. Revidierte Text- und Literarkritik der Kundschafterzählung Numeri 13.14 als Neuansatz in der Pentateuchforschung* (THLI 8), Tübingen–Basel 1994.
- Rehm M.D., *Levites and Priests*, w: D.N. Freedman (red.), *ABD (The Anchor Bible Dictionary)*, t. 4, New York 1992.
- Reichert A., Görg M., *Kadesch*, w: B. Lang, M. Görg (red.), *NBL (Neues Bibel-Lexikon)*, t. 2, Zürich–Düsseldorf 1995.
- Römer T., Brettler M.Z., *Deuteronomy 34 and the Case of the Priestly Hexateuch*, JBL 119 (2000).
- Römer T., *Numeri*, w: T. Römer i inni (red.), *Guida di lettura dell'Antico Testamento*, Brescia 2007.
- Römer T., *Zwischen Urkunden, Fragmenten und Ergänzung. Zum Stand der Pentateuchforschung*, ZAW 124 (2013).
- Rouillard H., *La pericope de Balaam (Nombres 22–24). La prose et les „oracles”* (EtB. NS 4), Paris 1985.
- Sasson V., *The Book of Oracular Vision of Balaam from Deir Alla*, UF 17 (1986).
- Scharbert J., *Numeri* (NEB), Würzburg 1992.
- Schart A., *Mose und Israel in Konflikt. Eine redaktionsgeschichtliche Studie zu den Wüstenzählungen* (OBO 88), Freiburg 1990.
- Schmid K., *Buchtechnik und sachliche Prolegomena zur Enneateuchfrage*, w: M. Beck, U. Schorn (red.), *Auf dem Weg zur Endgestalt von Genesis bis II Regum* (BZAW 370), Berlin–New York 2006.
- Schmid K., *Genesis and Exodus or Two Formerly Independent Traditions of Origin for Ancient Israel*, „Biblica” 93 (2012).

- Schmidt L., *Das 4. Buch Mose Numeri. Kapitel 10,11–36,13* (ATD 7.2), Göttingen 2004.
- Schmidt W.H., *Exodus, Sinai und Mose* (EdF 191), Darmstadt 1983, s. 106–109; J. Blenkinsopp, *Il Pentateuco*, Brescia 1996.
- Seebass H., *Das Buch Numeri in der heutigen Pentateuchdiskussion*, w: T. Römer (red.), *The Book of Leviticus and Numbers* (BETL 215), Leuven 2008.
- Seebass H., *Numeri 22,2-36,13* (BK IV/3), Neukirchen-Vluyn 2007.
- Seebass H., *Pentateuch*, w: S. Müller i inni (red.), TRE (*Theologische Realenzyklopädie*), t. 26, Berlin–New York 1996.
- Seebass H., *Zum Stand der Pentateuchforschung. Das Buch Numeri*, w: F. García Martínez, E. Noort (red.), *Perspectives in the Study of the Old Testament and Early Judaism* (VT.S 73), Leiden–Boston 1998.
- Shectman S., Baden J.S. (red.), *The Strata of the Priestly Writings* (AThANT 95), Zürich 2009.
- Ska J.L., *A Plea on Behalf of the Biblical Redactors*, StTh 59 (2005), = *The Exegesis of the Pentateuch* (FAT 66), Tübingen 2009.
- Ska J.L., *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, Roma 1998.
- Van Seters J., *An Ironic Circle: Wellhausen and the Rise of Redaction Criticism*, ZAW 115 (2003).
- Van Seters J., *The Edited Bible. The Curious History of the “Editor” in Biblical Criticism*, Eisenbrauns–Winona Lake 2006.
- Van Seters J., *The Redactor in Biblical Studies: A Nineteenth Century Anachronism*, JNSL 29 (2003).
- Vorländer H., *Die Entstehung des jehowistischen Geschichtswerkes* (ETH 23/109), Frankfurt a. Main 1978.
- Yardeni A., *Remarks on the Priestly Blessing on Two Ancient Amulets from Jerusalem*, VT 41 (1991).
- Zobel H.J., *Bileam-Lieder und Bileam – Erzählung*, w: E. Blum, R. Blum (red.), *Die hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte*, FS. R. Rendtorff, Neukirchen-Vluyn 1990.

KSIĘGA LICZB JAKO KOŃCOWY ETAP W REDAGOWANIU PIĘCIOKSIĘGU?

Streszczenie

Wieloaspektowa analiza Księgi Liczb pozwala postrzegać ją jako dzieło bardzo różnorodne pod względem języka, stylu, tendencji teologicznych oraz tradycji prawnych.

Z jednej strony dostrzec tu można wyraźne ślady pracy redaktorów kapłańskich i niekapłańskich, a z drugiej – widoczna jest próba syntezy obu tych nurtów teologicznych. Materiał prawny zawarty w tym dziele również przejawia tendencje wyraźnie uzupełniające względem rozwiązań proponowanych w innych miejscach. Ślady późniejszych korekt odnajdujemy również w kontekście samych tylko perykop z Księgi Liczb (na przykład Lb 11–12). Z jednej strony treść księgi przygotowuje czytelnika do wydarzeń opisanych w Księdze Jozuego, a z drugiej – przekonuje go o wyjątkowej roli Mojżesza w realizacji Bożych planów względem Izraela. Wszystko to pozwala współczesnym badaczom zajmującym się analizą historyczno-krytyczną i krytyczno-literacką postulować, że księga ta w znacznej mierze jest owocem ostatniej redakcji tego, co znamy dziś jako Pięcioksiąg, i w swej ostatecznej formie została ukształtowana najpóźniej w drugiej połowie IV wieku przed Chrystusem.

Słowa kluczowe: Księga Liczb, Pięcioksiąg, ostatnia praca redakcyjna

THE BOOK OF NUMBERS AS A FINAL STAGE OF THE PENTATEUCH REDACTION

Summary

A detailed analysis of the Book of Numbers allows us to perceive it as a work which is diverse as far as the language, style, theology and legal traditions are concerned. On the one hand we can notice here traces of editorial work of priestly and non-priestly authors. On the other hand there is an attempt to synthesize both these theological currents. Legal material in the Book of Numbers has also a supplementary character when compare to solutions presented in other texts. Traces of later editorial work can be found in several pericopes of the Book of Numbers (e.g. Nu 11–12). On the one hand, the contents of the book prepares the reader to the events described in the Book of Joshua and on the other hand, it convinces him on the crucial role of Moses. All this allows a contemporary researcher to state the opinion that the book came under the last editorial work of Pentateuch which should be dated to the second half of the 4th century before Christ.

Keywords: Book of Numbers, Pentateuch, last editorial work

Translated by Halina Jodzio

